અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.
DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==========

ભારતની સુપ્રિમ કોર્ટના એક વકીલ શ્રી 'એમ' ની બાબતમાં

સુઓ મોટો કન્ટેમ્પ્ટ પિટિશન (ક્રિમિનલ) નં. ૩૦/૧૯૫૦

૧૭ ઓક્ટોબર, ૧૯૫૬

[જગન્નાધા દાસ, વેંકટરામા ઐયર અને બી. પી. સિંહા, ન્યાયમૂર્તિઓ]

વ્યાવસાયિક ગેરવર્તણૂક—એડવોકેટ ઓન રેકોર્ડ દ્વારા ફી પેટે વધારાના પેપર બુક ખર્ચનું વિનિયોજન—કાયદેસરતા—વ્યાવસાયિક આચારનું ધોરણ—ટ્રસ્ટી—પૂર્વાધિકાર —કાર્યપદ્ધતિ—સુપ્રિમ કોર્ટ રુલ્સ, ૧૯૫૦ (સુધાર્યા મુજબ), ઓર્ડર ૪, રુલ ૩૦.

હકીકતો: શ્રી 'એમ', જ્યારે સુપ્રિમ કોર્ટના એજન્ટ હતા, ત્યારે તેમણે એક ફોજદારી અપીલ દાખલ કરી હતી અને પાછળથી ૨૬ જાન્યુઆરી, ૧૯૫૪ ના રોજ અમલમાં આવેલા કોર્ટના નવા નિયમો હેઠળ તેઓ 'એડવોકેટ ઓન રેકોર્ડ' બન્યા હતા. તેમણે પેપર બુકના છાપકામના ખર્ચ માટે પોતાના ક્લાયન્ટ પાસેથી રૂ. ૭૫૦ ની રકમ મેળવી હતી અને તે રકમ પંજાબ હાઇકોર્ટમાં જમા કરાવી હતી,

જે હાઇકોર્ટના નિર્ણય સામે અપીલ ઉદ્ભવી હતી. તેમાંથી રૂ. ૨૪૨–૧–૯ ની વધારાની રકમ બચી હતી. તેમણે પોતાના ક્લાયન્ટને જાણ કર્યા વગર તે રકમ ઉપાડી લીધી, પોતાને મળવાપાત્ર કોઈ ફીની માંગણી કરી નહીં, ટેક્સેશન માટે કોઈ બિલ રજૂ કર્યું નહીં અને તે રકમને પોતાની કથિત ફી પેટે વિનિયોજિત કરી લીધી. ક્લાયન્ટને પંજાબ હાઇકોર્ટ પાસેથી આ ઉપાડ વિશે જાણ થઈ અને જ્યારે તેણે તે કોર્ટના પત્ર સાથે શ્રી 'એમ' સમક્ષ રજૂઆત કરી, ત્યારે શ્રી 'એમ', જેમણે અગાઉ વધારાની રકમ મળ્યાનો ઇનકાર કર્યો હતો, તેઓ વધુ સમય તેમ કરી શક્યા નહીં અને જણાવ્યું કે તેઓ વ્યાજબી ફી મેળવવાના હકદાર હતા, તે માટે તેમનો લિયન હતો અને તેમણે તે રકમ પોતાના લેણાં પેટે જમા કરી લીધી હતી.

ઠેરવવામાં આવ્યું કે, સાબિત થયેલા તથ્યો પરથી એડવોકેટ વ્યાવસાયિક ગેરવર્તણૂક માટે દોષિત હતા અને તેમને વકીલાત કરવાથી સસ્પેન્ડ કરવા જોઈએ.

સુપ્રિમ કોર્ટ રુલ્સના ઓર્ડર ૪ ના રુલ ૩૦ દ્વારા કલ્પના કરાયેલ વ્યાવસાયિક આચારનું ઉચ્ચ ધોરણ વ્યવહારિક રીતે એડવોકેટને તેના ક્લાયન્ટ માટે તેના હાથમાં આવતા તમામ નાણાંના સંદર્ભમાં ટ્રસ્ટી બનાવે છે, સિવાય કે જે નાણાં ખાસ કરીને ફી તરીકે નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યા હોય. નિયમો હેઠળ તેમની પાસે રહેલો કોઈપણ લિયન ક્લાયન્ટની સ્પષ્ટ કે ગર્ભિત સંમતિ વિના અથવા કોર્ટના હુકમ વિના આવા કોઈપણ નાણાંને પોતાની ફી પેટે જમા કરવાનું વાજબી ઠેરવતો નથી.

તેમજ કોઈ એડવોકેટ, ફીના અગાઉના સમાધાનના અભાવે, પોતાના કેસમાં પોતે ન્યાયાધીશ બની શકે નહીં અને પોતાને કેટલી વ્યાજબી ફી મળવાપાત્ર છે તે નક્કી કરી શકે નહીં. એ બની શકે કે અમુક સંજોગોમાં તેઓ લિયન વાપરવા માટે હકદાર હોય, પરંતુ તેમણે પોતાના હાથમાં નાણાં આવ્યા હોવાની હકીકત અને તેમનો હિસાબ ચૂકતે ન થાય ત્યાં સુધી તેના પર પોતાના લિયનનો ઉપયોગ કરવા અંગે વ્યાજબી જાણ કરવી જરૂરી હતી.

ટ્રસ્ટીશીપનો સિદ્ધાંત વધુ દ્રઢતા સાથે લાગુ પડે છે જ્યાં વધારાના નાણાં, જેમ કે પ્રસ્તુત કેસમાં, ચોક્કસ હેતુ માટે હતા, કારણ કે એ સુસ્થાપિત છે કે આવા નાણાંના સંદર્ભમાં સામાન્ય કાયદા અથવા કાયદાકીય જોગવાઈ હેઠળ કોઈ લિયન હોઈ શકે નહીં.

પ્રસ્તુત જેવા કેસમાં, જૂના નિયમોના નિયમ ૩૧ અને ૩૨ હેઠળ એજન્ટને લાગુ પડતું ધોરણ સમાન રહેશે.

ભારતની સુપ્રિમ કોર્ટના વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી 'જી' ની બાબતમાં, ([૧૯૫૫] ૧ એસ.સી.આર. ૪૯૦) નું અનુસરણ કરવામાં આવ્યું.

વધુમાં ઠેરવવામાં આવ્યું કે, સુપ્રિમ કોર્ટ રુલ્સમાં નિયમોના ઓર્ડર ૪ ના નિયમ ૩૦ હેઠળ આવતા કેસો માટે કોઈ ચોક્કસ પ્રક્રિયા નિર્ધારિત કરવામાં આવી ન હોવાથી, પ્રસ્તુત કેસમાં કુદરતી ન્યાયના નિયમો સાથે સુસંગત હોય તેવા ન્યાયી અને યોગ્ય ફેરફારોને આધીન રહીને શક્ય તેટલી હદે ધ કોડ ઓફ

ક્રિમિનલ પ્રોસિજરની કલમ ૨૫૧–એ (સુધાર્યા મુજબ) હેઠળ વૉરન્ટ કેસની પ્રક્રિયા સારભૂત રીતે અપનાવવી જોઈએ.

શિસ્તવિષયક હુકુમત.

સુપ્રિમ કોર્ટ રુલ્સ, ૧૯૫૦ (સુધાર્યા મુજબ) ના ઓર્ડર ૪, રુલ ૩૦ હેઠળ જારી કરાયેલા સમન્સની બાબતમાં.

એડવોકેટ તરફથી: પુરુષોત્તમ ત્રિકમદાસ, બી. બી. તાવકલે, જી. જી. માથુર અને કે. પી. ગુપ્તા, વકીલો.

કોર્ટની સહાય માટે: એમ. સી. સેતલવાડ, ભારતના એટર્ની–જનરલ, અને બી. સેન.

કોર્ટનો ચુકાદો ન્યાયમૂર્તિ જગન્નાધા દાસ દ્વારા આપવામાં આવેલ:

અમારી સમક્ષની આ કાર્યવાહી સુપ્રિમ કોર્ટ રુલ્સ, ૧૯૫૦ (સુધાર્યા મુજબ) ના ઓર્ડર ૪, રુલ ૩૦ હેઠળ શ્રી 'એમ' ને જારી કરાયેલા સમન્સમાંથી ઉદ્ભવે છે, જેઓ મૂળ આ કોર્ટના એજન્ટ હતા અને ૨૬ જાન્યુઆરી, ૧૯૫૪ ના રોજ અમલમાં આવેલા આ કોર્ટના નવા નિયમો હેઠળ 'એડવોકેટ ઓન રેકોર્ડ' બન્યા હતા. જારી કરાયેલ સમન્સ તેમને કારણ દર્શાવવા જણાવે છે કે તેમની સામે શિસ્તવિષયક પગલાં શા માટે ન લેવા જોઈએ. તે તા. ૫ ડિસેમ્બર, ૧૯૫૫ ના રોજ અત્તર સિંહ નામના વ્યક્તિ દ્વારા આ કોર્ટના રજિસ્ટ્રારને કરવામાં આવેલી ફરિયાદ પરથી ઉદ્ભવે છે. સદર ફરિયાદનો સાર નીચે મુજબ છે.ફરિયાદી આ

કોર્ટમાં ક્રિમિનલ અપીલ નં. ૧૨/૧૯૫૦ માં અપીલકર્તા હતા. શ્રી 'એમ' એ સદર અપીલના સંબંધમાં તેમના વતી કામ કર્યું હતું. તેમાં છાપકામના ખર્ચ માટે શ્રી 'એમ' ને રૂ. ૭૫૦ ની રકમ પૂરી પાડવામાં આવી હતી. આ રકમ યોગ્ય સમયે પંજાબ હાઇકોર્ટમાં જમા કરાવવામાં આવી હતી, જે હાઇકોર્ટના ચુકાદા સામે અપીલ થઈ હતી. તેમાંથી રૂ. ૨૪૨-૧-૯ ની વણવપરાયેલી સિલક બાકી રહી હતી. શ્રી 'એમ' એ ફરિયાદીની સત્તા કે જાણ વિના હાઇકોર્ટમાંથી તે રકમ ઉપાડી લીધી હતી. પાછળથી જ્યારે ફરિયાદીને આ અંગે જાણ થઈ ત્યારે તેમણે તે રકમ પરત કરવાની માંગણી કરી. શ્રી 'એમ' એ પહેલાં તો નાણાં મળ્યાનો ઇનકાર કર્યો, અને ત્યારપછી તે પરત કરવાનો ઇનકાર કર્યો (પુરાવામાં પાછળથી જણાયા મુજબ, પોતાને મળવાપાત્ર કથિત બાકી ફી પેટે તે રકમ જમા કરી લીધાનો દાવો કર્યો). આ ફરિયાદ સામાન્ય રીતે નામદાર ચીફ જસ્ટિસ સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવી હતી, જેમણે ચેમ્બર જજ, અમારા વિદ્વાન ભાઈ ભગવતી, જે. ને તેની તપાસ કરવા નિર્દેશ આપ્યો હતો. ત્યારબાદ શ્રી 'એમ' અને ફરિયાદી તેમજ આ કોર્ટના અન્ય ત્રણ વકીલોને નોટિસ જારી કરવામાં આવી હતી જેઓ તે અપીલ સાથે સંકળાયેલા હતા. વિદ્વાન જજ સમક્ષની તપાસ એકદમ વિગતવાર હતી. તેના પર અમુક તારણો પર પહોંચવામાં આવ્યું જેના આધારે શ્રી 'એમ' સામે આરોપો ઘડવામાં આવ્યા હતા. શ્રી 'એમ' ને હાલનું સમન્સ તે આરોપોના સંદર્ભમાં છે અને આ મામલાનો નિકાલ કરવા માટે સુપ્રિમ કોર્ટ રુલ્સના ઓર્ડર ૪, રુલ ૩૦ હેઠળ આ બેંચને સ્પેશિયલ બેંચ તરીકે રચવામાં આવી છે. વિદ્વાન એટર્ની-જનરલ નોટિસ મળતાં કોર્ટને સહાય કરવા ઉપસ્થિત રહ્યા છે.

આ કોર્ટના નિયમો આવા કેસોમાં અપનાવવાની ચોક્કસ પ્રક્રિયાની જોગવાઈ કરતા નથી; સિવાય કે એમ કહેવું કે "કોર્ટ, પ્રથમ તબક્કે, કોર્ટ સમક્ષ અથવા ચીફ જસ્ટિસ દ્વારા રચવામાં આવનાર સ્પેશિયલ બેંચ સમક્ષ ચોક્કસ બાબતો સામે કારણ દર્શાવવા માટે સમન્સ જારી કરશે". અપનાવવાની ચોક્કસ પ્રક્રિયા દર્શાવવા માટે અત્યાર સુધી આ કોર્ટના કોઈ પૂર્વચુકાદાઓ નથી.સુપ્રિમ કોર્ટ રુલ્સના ઓર્ડર ૪, રુલ ૩૦ હેઠળ સમન્સ પર વ્યાવસાયિક ગેરવર્તણૂકનો એકમાત્ર અગાઉનો કેસ જેની સાથે આ કોર્ટને કામ પાર પાડવાનો પ્રસંગ આવ્યો હતો, તે ભારતની સુપ્રિમ કોર્ટના વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી 'જી' ની બાબતમાં[1] અહેવાલ થયેલો કેસ હતો. પરંતુ તે એવો કેસ હતો કે જેમાં બોમ્બે હાઇકોર્ટે તેની હકુમત હેઠળ ઉદ્ભવતી કથિત ગેરવર્તણૂકના સંબંધમાં તે એડવોકેટ સામે યોગ્ય રીતે કાર્યવાહી કરી હતી. આ કોર્ટ દ્વારા તે એડવોકેટને જારી કરવામાં આવેલ સમન્સ તે જ બાબતના સંદર્ભમાં હતું પરંતુ સુપ્રિમ કોર્ટના એડવોકેટ તરીકેના તેમના દરજ્જા અંગે હતું. (અમે સમજીએ છીએ કે ફેડરલ કોર્ટમાં પણ આવા બે કેસો બન્યા હતા). સામાન્ય સંજોગોમાં, અને અમારા વિદ્વાન ભાઈ ભગવતી, જે. દ્વારા હાથ ધરવામાં આવેલી વિસ્તૃત તપાસને ધ્યાનમાં રાખીને, અમે તે તપાસમાં નોંધાયેલી સામગ્રી પર દલીલો સાંભળવા પૂરતા સીમિત રહેવા અને સમન્સમાં દર્શાવેલા આરોપોના સંદર્ભમાં અમારા પોતાના નિષ્કર્ષ પર પહોંચવાથી સંતુષ્ટ થયા હોત. પરંતુ શરૂઆતમાં જ, આવો માર્ગ અપનાવવા સામે વાંધો ઉઠાવવામાં આવ્યો હતો. સમન્સની કાયદેસરતા સામે સવાલ ઉઠાવવામાં આવ્યો હતો. એવું કહેવામાં આવ્યું હતું કે સુપ્રિમ કોર્ટ રુલ્સના ઓર્ડર ૪, રુલ ૩૦ હેઠળ, તપાસ

1 (૧) [૧૯૫૫] ૧ એસ.સી.આર. ૪૯૦.

સમન્સ પછી થવાની હતી જે તેમાં પ્રથમ પગલા તરીકે કલ્પના કરવામાં આવી છે. એવું પણ કહેવામાં આવ્યું હતું કે ચેમ્બરમાં તપાસ થઈ હોવાથી સાક્ષીઓના નિવેદનો સોગંદ પર લેવાયા ન હતા. વિદ્વાન એટર્ની–જનરલ પણ એવું માનતા હતા કે ઉઠાવવામાં આવેલા વાંધાઓમાં વજન છે. બંને પક્ષના વકીલો સાથે કોર્ટમાં ચર્ચા કર્યા પછી અમને પ્રાથમિક વાંધા પર કોઈ નિર્ણય આપવાનું ટાળવું અને જે એજન્ટ સામે ફરિયાદ કરવામાં આવી છે તેમને ઘડાયેલા આરોપો પર ખુલ્લી કોર્ટમાં નવેસરથી તપાસ કરવાની તક આપવી યોગ્ય જણાઈ હતી. અમે તે મુજબ અમારા તા. ૯ મે, ૧૯૫૬ અને ૧૩ સપ્ટેમ્બર, ૧૯૫૬ ના આદેશો દ્વારા નિર્દેશ આપ્યો કે અમારી સમક્ષ નવેસરથી પુરાવા લેવા જોઈએ અને આ કેસના સંજોગોમાં ન્યાયી અને યોગ્ય જણાય તેવા ફેરફારોને આધીન રહીને અને કુદરતી ન્યાયના નિયમોને અસર કર્યા વિના, ધ કોડ ઓફ ક્રિમિનલ પ્રોસિજરની સુધારેલી કલમ ૨૫૧–એ હેઠળ શક્ય હોય ત્યાં સુધી વૉરન્ટ કેસની પ્રક્રિયા સારભૂત રીતે અપનાવવી જોઈએ. અમે ચેમ્બરમાં થયેલી તપાસને પ્રાથમિક તપાસ ગણી અને તે તપાસની બાબતના સંદર્ભમાં બંને પક્ષની દલીલો સાંભળી. અમે એવા નિષ્કર્ષ પર આવ્યા કે આ કેસ આરોપી એજન્ટને નિર્દોષ છોડી મૂકવાનો નથી પરંતુ તેની સામે નીચે મુજબ આરોપો ઘડવાનો છે:

> "આ કોર્ટના એક વખતના એજન્ટ અને ત્યાર પછી આ કોર્ટના એડવોકેટ ઓન રેકોર્ડ એવા તમે, શ્રી 'એમ', નીચેની બાબતોમાં વ્યાવસાયિક ગેરવર્તણૂક માટે દોષિત છો કે,

પ્રથમ, તમારા અસીલ અત્તર સિંહ વતી સુપ્રિમ કોર્ટ અપીલ નં. ૧૨/૧૯૫૦ માં અપીલ પેપર બુકના પ્રિન્ટિંગ ખર્ચ પેટે પંજાબ હાઇકોર્ટમાં રૂ. ૭૫૦ ની રકમ જમા કરાવી હોવા છતાં અને તે સંબંધમાં પંજાબ હાઇકોર્ટ દ્વારા આપવામાં આવેલી રસીદ તમારા કબજામાં હોવા છતાં, તમે તમારા અસીલ અત્તર સિંહની સત્તા કે અધિકાર વિના માર્ચ, ૧૯૫૨ ના મહિનામાં પંજાબ હાઇકોર્ટમાંથી રૂ. ૨૪૨-૧-૯ ની બાકી રકમ મેળવવા અરજી કરી અને તે મેળવી લીધી.

બીજું, પંજાબ હાઇકોર્ટમાંથી ઉપરોક્ત મુજબ રૂ. ૨૪૨-૧-૯ ની સદરહુ રકમ મેળવ્યા પછી તમે તે રકમ તમારી પાસે રાખી મૂકી અને તમારા અસીલ અત્તર સિંઘે તમને વારંવાર તેમ કરવા જણાવવા છતાં તેનો કોઈપણ ભાગ તેમને પરત કર્યો નહીં, અને તેમ છતાં તમે તમારી ફી પેટે માત્ર રૂ. ૧૦૦ ની રકમ મેળવવા સંમત થયા હોવાના કારણે અને તેનાથી વધુ નહીં, તમારા વ્યાવસાયિક શુલ્ક તરીકે તેમની પાસેથી રૂ. ૭૨-૧૫-૬ ની રકમથી વધુ કંઈપણ વસૂલ કરવા માટે હકદાર ન હોવા છતાં તમે તે રકમ રાખી મૂકી.

ત્રીજું, તમે માર્ચ ૧૯૫૨ માં રૂ. ૨૪૨-૧-૯ ની રકમ મેળવ્યા પછી, તમારા અસીલ અત્તર સિંહને કોઈ જાણ કર્યા વિના અને તમારી ફી તરીકે તેમની પાસેથી કોઈ રકમ લેણી હોવાનો દાવો કર્યા વિના અને ત્રણ વર્ષથી

વધુ સમય સુધી તેમની સામે ટેક્સેશન માટેનું બિલ રજૂ કર્યા વિના સદરહુ રકમ તમારી પાસે રાખી મૂકી."

બિનવિવાદિત તથ્યો નીચે મુજબ છે. ફરિયાદી અત્તર સિંઘે આ કોર્ટના એક વરિષ્ઠ વકીલ સરદાર રઘબીર સિંહને રોક્યા હતા, જેમણે પોતાની સાથે જુનિયર વકીલ તરીકે શ્રી એમ. કે. મદનને અને કેસમાં એજન્ટ તરીકે શ્રી 'એમ' ને સામેલ કર્યા હતા. ફરિયાદી અત્તર સિંહ દ્વારા એજન્ટ શ્રી 'એમ' ની તરફેણમાં કરવામાં આવેલા વકાલતનામાના સંદર્ભમાં આ ત્રણેય મહાનુભાવો દ્વારા ક્રિમિનલ અપીલ નં. ૧૨/૧૯૫૦ દાખલ કરવામાં આવી હતી. ફરિયાદીએ અપીલમાં છાપેલા રેકોર્ડની તૈયારી માટે પંજાબ હાઇકોર્ટમાં રૂ. ૭૫૦ ની રકમ જમા કરાવવાની હતી. શ્રી 'એમ' ને સદર રકમ માટે બેંક ડ્રાફ્ટ સોંપવામાં આવ્યો હતો. તેમણે તે પંજાબ હાઇકોર્ટમાં જમા કરાવ્યો. રકમ માટેની રસીદ શ્રી 'એમ' ના નામે આપવામાં આવી હતી. કેસમાં છાપેલું રેકોર્ડ ડિસેમ્બર, ૧૯૫૧ ના અંત સુધીમાં તૈયાર થઈ ગયું હતું અને સુપ્રિમ કોર્ટમાં મોકલવામાં આવ્યું હતું. ત્યારબાદ શ્રી 'એમ' એ વણવપરાયેલી બાકી રકમ પરત મેળવવા હાઇકોર્ટમાં અરજી કરી. તેમને માર્ચ, ૧૯૫૨ માં હાઇકોર્ટમાંથી વણવપરાયેલી સિલક તરીકે રૂ. ૨૪૨-૧-૯ ની રકમ મળી. આ રકમ શ્રી 'એમ' દ્વારા ફરિયાદીને ચૂકવવામાં આવી નથી, જેઓ પોતાને મળવાપાત્ર કથિત ફી પેટે તે રકમ વિનિયોજિત કરી લીધાનો દાવો કરે છે.

હવે ફરિયાદીનો કેસ આ મુજબ છે. જ્યારે તેમણે અપીલ દાખલ કરી ત્યારે તેઓ દોષિત ઠરવાના કારણે પોતાની નોકરી ગુમાવી બેઠા હોવાથી આર્થિક

સંકડામણમાં હતા. તેમણે પોતાના એક સંબંધી મારફતે સિનિયર એડવોકેટ સરદાર રઘબીર સિંહનો સંપર્ક કર્યો અને તેમને અરજ કરી કે તેઓ તેમના વતી અપીલ ચલાવવાની વ્યવસ્થા કરે અને તેમના પોતાના માટે, તેમને સહાય કરવા જુનિયર એડવોકેટ તેમજ સંભાળ રાખવા માટેના એજન્ટ માટે, બધા મળીને કુલ ૩. ૬૦૦ ની ફી સ્વીકારે અને તેનાથી વધુ નહીં. ફરિયાદીનો એવો કેસ છે કે સરદાર રઘબીર સિંહ આ માટે સંમત થયા હતા અને તેમને શરૂઆતમાં જ, એટલે કે આ કોર્ટમાં અપીલ મેમોરેન્ડમ ખરેખર દાખલ કરવાના થોડા દિવસો પહેલાં સદર ૩. ૬૦૦ ની રકમ ચૂકવવામાં આવી હતી અને તેઓ (ફરિયાદી) જુનિયર એડવોકેટ અને એજન્ટ નક્કી કરવા સાથે અથવા ત્રણેય વ્યક્તિઓ વચ્ચે સદર ૩. ૬૦૦ ની રકમના આંતરિક વિતરણ સાથે સીધી રીતે સંકળાયેલા ન હતા. તેમનો કેસ તદનુસાર એવો છે કે શ્રી 'એમ' ફી તરીકે કોઈ વધારાની રકમ મેળવવા હકદાર ન હતા અને તેમણે બિનસત્તાવાર રીતે રકમ ઉપાડી લીધી અને કથિત ફી પેટે તે જમા કરી લીધી. ફરિયાદી અત્તર સિંહની તેમના કેસના સમર્થનમાં તપાસ કરવામાં આવી છે. તેને સાબિત કરવા સરદાર રઘબીર સિંહ અને શ્રી મદનની પણ તપાસ કરવામાં આવી છે. સરદાર રઘબીર સિંહની જુબાની એવી છે કે અત્તર સિંહ એક સામાન્ય મિત્ર મારફતે તેમની પાસે આવ્યા હતા, તેમને ૩. ૬૦૦ ની એકત્રિત ફી સ્વીકારવા કહેવામાં આવ્યું હતું, જે જુનિયર એડવોકેટ શ્રી મદનને તેઓ સારી રીતે ઓળખતા હતા તેમની સાથે ચર્ચા કરીને તેમણે કેસ સ્વીકાર્યો હતો, શ્રી મદન એજન્ટ તરીકે શ્રી 'એમ' ને લાવ્યા હતા અને ૩. ૬૦૦ ની રકમ અત્તર સિંહ દ્વારા તેમને ચૂકવવામાં આવી હતી અને ત્રણેય વચ્ચે વહેંચવામાં

આવી હતી – સિનિયર માટે રૂ. ૩૦૦, જુનિયર માટે રૂ. ૨૦૦ અને એજન્ટ માટે રૂ. ૧૦૦. તેમની જુબાની છે કે શ્રી 'એમ' તેમને અગાઉથી જાણીતા ન હતા પરંતુ શ્રી મદન દ્વારા નક્કી કરવામાં આવ્યા હતા, શ્રી મદને તેમને જાણ કરી હતી કે શ્રી 'એમ' વધુ કશું લીધા વગર રૂ. ૧૦૦ ની ફી માટે કેસ સ્વીકારવા સંમત થયા છે અને આ વ્યવસ્થા અનુસાર સદર રૂ. ૧૦૦ શ્રી 'એમ' ને અને રૂ. ૨૦૦ શ્રી મદનને ચૂકવવામાં આવ્યા હતા. જુનિયર એડવોકેટ શ્રી મદનની એ સાબિત કરવા તપાસ કરવામાં આવી છે કે તેમણે જ શ્રી 'એમ' ને એ વ્યવસ્થા સાથે એજન્ટ તરીકે નક્કી કર્યા હતા કે એજન્ટે પોતાની ફી તરીકે માત્ર રૂ. ૧૦૦ લેવા. આ ત્રણેય વ્યક્તિઓ, અત્તર સિંહ, સરદાર રઘબીર સિંહ અને શ્રી મદનની જુબાની એવી છે કે ઉપરોક્ત તમામ બાબતો અપીલ કોર્ટમાં દાખલ કરવાના થોડા દિવસો પહેલાં બની હતી. અપીલ સ્વીકૃતપણે ૧૧ મે, ૧૯૫૦ ના રોજ દાખલ કરવામાં આવી હતી. શ્રી 'એમ' એ પોતાના બચાવમાં સાક્ષી તરીકે જુબાની આપી છે. તેમણે સ્વીકાર્યું કે સરદાર રઘબીર સિંહની અરજ પર શ્રી મદન મારફતે તેમને અપીલમાં એજન્ટ તરીકે નક્કી કરવામાં આવ્યા હતા, પરંતુ તેઓ કહે છે કે ફરિયાદી અને સરદાર રઘબીર સિંહ વચ્ચેની કોઈપણ વ્યવસ્થા વિશે અથવા કથિત વ્યવસ્થા મુજબ ફરિયાદી દ્વારા સરદાર રઘબીર સિંહને રૂ. ૬૦૦ ચૂકવવામાં આવ્યા હોવા વિશે તેઓ વાકેફ નથી. તેઓ કહે છે કે, શ્રી મદનની ભલામણ પર સરદાર રઘબીર સિંહ દ્વારા કેસમાં એજન્ટ તરીકે લેવામાં આવ્યા હોવાથી, અપીલ દાખલ કરતી વખતે ખુદ અત્તર સિંઘે તેમની ફીની આંશિક ચુકવણી તરીકે માત્ર રૂ. ૫૦ ની રકમ ચૂકવી હતી અને વચન આપ્યું હતું કે વાજબી ફી પાછળથી

ચૂકવવામાં આવશે. તેઓ ઇનકાર કરે છે કે તેમને માત્ર રૂ. ૧૦૦ ચૂકવવાના હતા તેવી કોઈ સમજૂતી કે વ્યવસ્થા હતી અને એ બાબતનો પણ ઇનકાર કરે છે કે તેમને સરદાર રઘબીર સિંહ દ્વારા રૂ. ૧૦૦ ની રકમ ચૂકવવામાં આવી હતી. માત્ર રૂ. ૧૦૦ સ્વીકારવાની કથિત વ્યવસ્થા સાચી ન હોઈ શકે તે સાબિત કરવા માટે, તેઓ પુરાવો આપે છે કે જુનિયર શ્રી મદને પણ ઓગસ્ટ, ૧૯૫૨ માં તેમને રૂ. ૩૨૦ નું બિલ મોકલ્યું હતું જે તેઓ કહે છે કે તેમણે અત્તર સિંહને પહોંચાડ્યું હતું અને જેની એક નકલ તેઓ રજૂ કરવાનો દાવો કરે છે. પરંતુ શ્રી મદન ઇનકાર કરે છે કે તેમણે ક્યારેય આવું બિલ મોકલ્યું હતું અને અત્તર સિંહ ઇનકાર કરે છે કે તેમને આવું કશું મળ્યું હતું.

કેસના આ ભાગ પરનો વિવાદ આરોપ નંબર બે હેઠળ આવરી લેવાયેલો છે. જે બે મહત્વપૂર્ણ તથ્યો નક્કી કરવાના છે તે છે: (૧) શું એજન્ટ શ્રી 'એમ' આ કેસમાં એવી ચોક્કસ વ્યવસ્થા સાથે આવ્યા હતા કે કેસ માટે તેમની સમગ્ર ફી રૂ. ૧૦૦ રહેશે, અને (૨) શું વાસ્તવમાં તેમને શરૂઆતમાં સરદાર રઘબીર સિંહ દ્વારા સદર રૂ. ૧૦૦ ચૂકવવામાં આવ્યા હતા કે કેમ. ફરિયાદી અત્તર સિંહ પોતે આ વ્યવસ્થાના કે રૂ. ૧૦૦ ની ચુકવણીની હકીકતના સીધા સાક્ષી નથી. તેમણે કેસના આ ભાગ પર જે એકમાત્ર મહત્વની હકીકત જણાવી તે સરદાર રઘબીર સિંહ સાથેની તેમની વ્યવસ્થા અંગેની છે. તે એ હતી કે તેમણે પોતાની પસંદગીના જુનિયર એડવોકેટ અને એજન્ટ નક્કી કરવા જોઈએ, અને વધુ કશાનો દાવો કર્યા વિના તે ત્રણેય માટે એકસાથે ફી તરીકે રૂ. ૬૦૦ ની રકમ સ્વીકારવી જોઈએ. તેઓ એમ પણ કહે છે કે સદર રૂ. ૬૦૦ ની રકમ તેમણે

શરૂઆતમાં જ સરદાર રઘબીર સિંહને ચૂકવી દીધી હતી. સરદાર રઘબીર સિંહ આ ચુકવણીનો સ્વીકાર કરે છે. એ બાબતમાં શંકા કરવાનું કોઈ કારણ નથી કે મે, ૧૯૫૦ માં અપીલ દાખલ કરવાના થોડા દિવસો પહેલાં અત્તર સિંહ દ્વારા સરદાર રઘબીર સિંહને ખરેખર રૂ. ૬૦૦ ની રકમ ચૂકવવામાં આવી હતી; જોકે શ્રી 'એમ' તેના જ્ઞાનનો ઇનકાર કરે છે. અમારી સમક્ષ આપવામાં આવેલા પુરાવા મુજબ, શ્રી 'એમ' સાથેની વ્યવસ્થાના એકમાત્ર પ્રત્યક્ષ સાક્ષી શ્રી મદન છે કે તેમને રૂ. ૧૦૦ ની રકમ ચૂકવવાની છે અને તેમણે સમગ્ર કેસ ચલાવવા માટે તેનાથી વધુ કશું માંગવું નહીં. આ વ્યવસ્થા પોતે સરદાર રઘબીર સિંહની હાજરીમાં કરવામાં આવી ન હતી પરંતુ સરદાર રઘબીર સિંહની જુબાની છે કે શ્રી મદને તેમને આ અંગે જાણ કરી હતી. સરદાર રઘબીર સિંહની જુબાની એ પણ છે કે તેના અનુસંધાનમાં શ્રી 'એમ' ને તેમના દ્વારા રૂ. ૧૦૦ ચૂકવવામાં આવ્યા હતા. જો કે, આ બંને વિદ્વાન સજ્જનોના પુરાવાઓ પરથી જણાય છે કે શ્રી 'એમ' સામેની આ ફરિયાદની બાબતમાં રજિસ્ટ્રાર પાસેથી પત્ર મળ્યા પછી, તેઓ બંનેએ રજિસ્ટ્રારને પત્રો લખ્યા હતા જે અસ્પષ્ટ અને બિન–ચોક્કસ હતા. તેઓ સમજાવે છે કે તેઓ વધુ ચોક્કસ કે સ્પષ્ટ થવા માંગતા ન હતા કારણ કે તેમને સમજાવવામાં આવ્યું હતું કે આ મામલો કોઈક રીતે થાળે પડી જશે, તેઓ શ્રી 'એમ' ને નુકસાન પહોંચાડવા માંગતા ન હતા અને રજિસ્ટ્રારની પૂછપરછનો જવાબ તેમણે કઈ રીતે આપવો તેની ચર્ચા તેઓ પોતે અને શ્રી 'એમ' તથા તેમના વકીલો વચ્ચેની એક બેઠકમાં થઈ હતી. શ્રી 'એમ' પણ સ્વીકારે છે કે આવી એક પરિષદ યોજાઈ હતી. શ્રી 'એમ' વતી ઉપસ્થિત રહેલા વિદ્વાન વકીલ દ્વારા એવી રજૂઆત કરવામાં

આવી છે કે આ બંને સજ્જનો દ્વારા આપવામાં આવેલી આ સમજૂતી જ દર્શાવે છે કે અમારી સમક્ષ પણ તેમના શબ્દોને તેના મૂળ મૂલ્ય પર લઈ શકાય નહીં. એ પણ ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું છે કે બંને વકીલોમાંથી કોઈ પણ કરવામાં આવેલી કથિત ચુકવણીઓને સાબિત કરવા માટે કોઈ હિસાબ રજૂ કરી શક્યા નથી, તેમજ દરેક માટે નક્કી કરવામાં આવેલી ફીની રકમ અને શ્રી 'એમ' સાથે જે વ્યવસ્થાની વાત કરવામાં આવી છે તે અંગે કોઈ નોંધ કે રેકોર્ડ રજૂ કરી શક્યા નથી. તેનાથી વિપરીત, તેઓ સ્વીકારે છે કે તેઓ કોઈ હિસાબ રાખતા જ નથી. એવું પણ જણાતું નથી કે તેઓ કોઈ સંતોષકારક ડાયરીઓ કે અન્ય રેકોર્ડ રાખે છે કે જે તેમના પુરાવાને સમર્થન આપી શક્યા હોત. વિદ્વાન એટર્ની–જનરલ, આ બંને સજ્જનોના પુરાવા વિશે ટિપ્પણી કરવા માટે ઘણો અવકાશ છે તે નિષ્પક્ષપણે સ્વીકારતાં, એવી રજૂઆત કરે છે કે આપણે સોગંદ પર આપવામાં આવેલા તેમના વર્તમાન પુરાવાને વધુ મૂલ્ય આપવું જોઈએ ખાસ કરીને એ હકીકતને ધ્યાનમાં રાખીને કે તેઓ બંને ફરિયાદીની વાત સ્વીકારે છે કે ત્રણેય માટે કુલ રૂ. ૬૦૦ જ ચૂકવવાનો ઈરાદો હતો અને તેઓ સ્પષ્ટપણે સ્વીકારે છે કે તેમના દ્વારા કરવામાં આવેલા કામ માટે ફરિયાદી સામે તેમનો પોતાનો કોઈ આગળનો દાવો નથી. વિદ્વાન એટર્ની–જનરલ રજૂઆત કરે છે કે એવું માનવું અવાસ્તવિક છે કે જ્યારે તે બંનેએ સમગ્ર કેસ માટે પ્રમાણમાં ઓછી ફી સ્વીકારી હોય, ત્યારે એજન્ટ શ્રી 'એમ' ને કોઈપણ નક્કી કર્યા વિના 'વાજબી ફી' આપવાનું વચન આપવામાં આવ્યું હોય. તેઓ આગળ રજૂઆત કરે છે કે પોતાના સ્વીકાર મુજબ, શ્રી 'એમ' તેમના કેસો માટે રાખવામાં આવતી ડાયરીઓ કે રજિસ્ટરમાં એવું કશું બતાવી

શકતા નથી જે તેમના સંસ્કરણને સમર્થન આપી શકે. તેઓ એવી પણ રજૂઆત કરે છે કે સંભાવનાઓ અને પુરાવાઓને ધ્યાનમાં રાખીને આપણે માત્ર એ સ્વીકારવું ન જોઈએ કે સમગ્ર કેસ માટે માત્ર રૂ. ૧૦૦ સ્વીકારવાની શ્રી 'એમ' સાથે ચોક્કસ વ્યવસ્થા હતી પરંતુ એ પણ સ્વીકારવું જોઈએ કે વાસ્તવમાં તેમને તે સમયે જ સદર રૂ. ૧૦૦ ચૂકવવામાં આવ્યા હતા. કેસના આ ભાગ પરના સમગ્ર પુરાવા પર વિચારણા કર્યા પછી, અમારો અભિપ્રાય છે કે આ મુદ્દા માટેના મહત્વપૂર્ણ વિવાદિત તથ્યો પર કોઈ ચોક્કસ નિષ્કર્ષ પર આવ્યા વિના અમારે આ કેસનો નિકાલ કરવો જોઈએ. અમારે માત્ર એટલું જ કહેવાની જરૂર છે કે આ બાબતને લગતા બંને પક્ષના પુરાવાઓથી અમે સંપૂર્ણ સંતુષ્ટ નથી. અમે આ મુદ્દા પર ચોક્કસ તારણ નોંધવાનું ટાળવાનું વલણ રાખીએ છીએ, જે જો શ્રી 'એમ' ની વિરુદ્ધ જણાય, તો તે વ્યવહારિક રીતે ગુનાહિત ઉચાપતના તારણ સમાન બની શકે છે. અમે આ કાર્યવાહી પૂરતા આ મુદ્દાને લગતા મહત્વપૂર્ણ વિવાદિત તથ્યોના સંદર્ભમાં શ્રી 'એમ' ને શંકાનો લાભ આપીને તેમની તરફેણમાં આ મુદ્દાનો નિકાલ કરવા તૈયાર છીએ.

આરોપ નં. ૧ હેઠળ ઉદ્ભવતા મામલાનો પણ ટૂંકમાં નિકાલ કરી શકાય છે. તે આરોપ હેઠળ પ્રશ્ન એ છે કે શું પંજાબ હાઈકોર્ટમાંથી વણવપરાયેલી બાકી રકમ ઉપાડવા માટે શ્રી 'એમ' પાસે જરૂરી સત્તા હતી કે કેમ. કથિત સત્તાના સમર્થનમાં, તેઓ ફરિયાદી અત્તર સિંહ દ્વારા અથવા તેમના વતી મૌખિક રીતે આપવામાં આવેલી ચોક્કસ સત્તા પર તેમજ અત્તર સિંહ દ્વારા તેમની તરફેણમાં કરવામાં આવેલા વકાલતનામાના શબ્દો પરથી ઉપાડ માટેની સૂચિત સત્તા પર

આધાર રાખે છે. ચોક્કસ મૌખિક સત્તાના સમર્થનમાં પુરાવો એ સોગંદ પર અમારી સમક્ષ તેમનું એકમાત્ર નિવેદન છે. તેઓ જુબાની આપે છે કે તેમને હાઇકોર્ટમાંથી વણવપરાયેલી બાકી રકમ ઉપાડવા માટે ફરિયાદી અત્તર સિંહના સંબંધી અથવા પેરવીકાર દ્વારા સત્તા આપવામાં આવી હતી (જેઓ અપીલના સંબંધમાં તેમની પાસે જતા હતા). તેમણે જણાવ્યું કે તેઓ પેરવીકારનું નામ આપી શકતા નથી પરંતુ તેઓ અમારી સમક્ષ જુબાની આપી રહ્યા હતા ત્યારે તેઓ કોર્ટમાં બેઠા હતા. સદર કથિત સંબંધી કે પેરવીકારની બચાવ પક્ષના સાક્ષી તરીકે તપાસ કરવામાં આવી નથી. અમારા વિદ્વાન ભાઈ ભગવતી, જે. સમક્ષની કાર્યવાહીમાં, કેસના આ ભાગ પર તેમનું સંસ્કરણ તા. ૫ માર્ચ, ૧૯૫૬ ના તેમના સોગંદનામાના ફકરા ૮ માં સમાવિષ્ટ છે, જે નીચે મુજબ છે:

> "મેં ૨૧–૧૨–૫૧ ના રોજ અપીલ ચલાવવા માટે નાણાં મોકલવા અત્તર સિંહને અરજ કરી હતી અને તેમની પરવાનગીથી રૂ. ૭૫૦ માંથી બાકી રકમ પરત મેળવવા માટે ૧૭–૧–૫૨ ના રોજ હાઇકોર્ટને પત્ર લખ્યો હતો. આમ મને માર્ચ, ૧૯૫૨ માં હાઇકોર્ટમાંથી રૂ. ૨૪૨–૧–૯ મળ્યા હતા."

આ સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે ત્યારે તેમનો કેસ એવો હતો કે તેમની પાસે બાકી રકમ ઉપાડવા માટે ખુદ અત્તર સિંહની પરવાનગી હતી. પરંતુ જ્યારે અમારા વિદ્વાન ભાઈ ભગવતી, જે. સમક્ષ તપાસ કરવામાં આવી ત્યારે તેમણે નીચે મુજબ જણાવ્યું:

"કોઈએ મને ખર્ચ પહોંચી વળવા માટે હાઇકોર્ટમાંથી નાણાં મેળવવા કહ્યું હતું. ત્યારબાદ મેં હાઇકોર્ટને પત્ર લખ્યો હતો".તે કોઈ વ્યક્તિ કોણ હતી તે ચોક્કસ પ્રશ્નના જવાબમાં તેમણે કહ્યું "મને બરાબર યાદ નથી કે તે કોણ હતું". તેમણે ત્યારે એમ ન કહ્યું કે તે ફરિયાદીના સંબંધી કે પેરવીકાર હતા. અમારી સમક્ષની ઉલટતપાસમાં તેઓ કહે છે "તેમના (અત્તર સિંહના) સંબંધી મારી પાસે આવ્યા અને મને કહ્યું કે મારે હાઇકોર્ટમાંથી નાણાં મેળવી લેવા જોઈએ". જ્યારે તેમના અગાઉના નિવેદનોના સંદર્ભમાં વધુ ઉલટતપાસ કરવામાં આવી ત્યારે તેમણે કહ્યું કે જ્યારે તેમણે પોતાના સોગંદનામામાં "તેમની પરવાનગીથી" શબ્દપ્રયોગ વાપર્યો હતો, ત્યારે તેમનો ઈરાદો અત્તર સિંહના એજન્ટ કે પેરવીકાર દર્શાવવાનો હતો અને જ્યારે વધુ દબાણ કરવામાં આવ્યું કે તે સંબંધી કોણ હતા અને શું તેઓ તેનું નામ જાણે છે ત્યારે તેઓ કોઈ સંતોષકારક જવાબ આપી શક્યા નહીં. કેસના આ ભાગ પરનો તેમનો પુરાવો અત્યંત અસંતોષકારક છે અને સ્વીકારી શકાય તેમ નથી. અમે એવા નિષ્કર્ષ પર પહોંચવામાં કોઈ સંકોચ અનુભવતા નથી કે તેમણે બાકી રકમ ઉપાડવા માટે લીધેલી ચોક્કસ મૌખિક સત્તા સાબિત કરી નથી.

સત્તાના સમર્થનમાં આગળ જે બાબત પર આધાર રાખવામાં આવ્યો છે તે અત્તર સિંહ દ્વારા તેમની તરફેણમાં કરવામાં આવેલું વકાલતનામું છે. વકાલતનામું ૧૯૫૪ માં તેના સુધારા પહેલાના સુપ્રિમ કોર્ટ રુલ્સ, ૧૯૫૦ ના પાંચમા પરિશિષ્ટના ફોર્મ નં. ૩ માં છે. જે બાબત પર આધાર રાખવામાં આવ્યો છે તે એ છે કે આ ફોર્મ એજન્ટને માત્ર નાણાં જમા કરાવવાની જ નહીં પરંતુ નાણાં

ઉપાડવાની પણ સત્તા આપે છે. એવી પણ દલીલ કરવામાં આવી છે કે અપીલના સંબંધમાં પોતાના ક્લાયન્ટ વતી કામ કરવા માટે વકાલતનામાના ચોક્કસ શબ્દો "તેમના કાર્ય કરવા માટે આનુષંગિક તમામ બાબતો કરવા" ના આધારે એજન્ટ સત્તા ધરાવે છે. એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે છાપકામ ખર્ચ જમા કરાવવો અને છાપકામ ખર્ચની વણવપરાયેલી સિલક ઉપાડવી એ અપીલના સંબંધમાં ક્લાયન્ટ વતી કામ કરવા માટે આનુષંગિક કૃત્યો છે. બીજી તરફ એ બાબત તરફ ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું છે કે ફોર્મ પોતે દર્શાવે છે કે સદર કામ સુપ્રિમ કોર્ટમાં કામના સંબંધમાં હોવાનું છે કારણ કે તેનું શીર્ષક "ભારતની સુપ્રિમ કોર્ટમાં" છે અને આ વકાલતનામા હેઠળ ઉદ્ભવતી સત્તા પંજાબ હાઇકોર્ટમાં કરવાના કૃત્યો સુધી વિસ્તરી શકતી નથી. જે ફોર્મનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે તેના સંદર્ભમાં વકાલતનામા હેઠળ વાપરી શકાય તેવી સત્તાના ચોક્કસ વ્યાપ વિશે નિર્ણય કરવો અમને જરૂરી જણાતો નથી. આ કેસમાં એક મહત્વપૂર્ણ હકીકત એ છે કે હાઇકોર્ટે તેમને પાઠવેલા પત્રના આધારે શ્રી 'એમ' દ્વારા પંજાબ હાઇકોર્ટમાં સીધી રકમ ચૂકવવામાં આવી હતી. એ પણ હકીકત છે કે સદર રકમની રસીદ હાઇકોર્ટ દ્વારા તેમને અને તેમના નામે આપવામાં આવી હતી. આગળ એ પણ હકીકત છે કે હાઇકોર્ટે કોઈપણ વધુ લેખિત મુખત્યારનામા કે સત્તાની માંગણી કર્યા વિના સીધા તેમને વણવપરાયેલી બાકી રકમ ચૂકવી આપી હતી, દેખીતી રીતે કારણ કે તેઓ થાપણદાર હતા અને તેથી સંભવતઃ વણવપરાયેલી સિલક ઉપાડવા હકદાર હતા. આ તથ્યોને ધ્યાનમાં લેતાં એવું જણાય છે કે હાઇકોર્ટ પોતે એવી છાપ હેઠળ હતી કે આ ઉપાડ સુપ્રિમ કોર્ટમાં અપીલ માટે એજન્ટ તરીકે શ્રી 'એમ' ની

સત્તાના દાયરામાં હતો. જો આ છાપ ખોટી હોય, તો તે શ્રી 'એમ' ની પણ હાઇકોર્ટ જેટલી જ સમાન ધારણા હોઈ શકે છે. આ સંજોગોમાં, જ્યારે અમે ચોક્કસપણે ઠેરવીએ છીએ કે રજૂ કરાયેલી ચોક્કસ મૌખિક સત્તા સાબિત થઈ નથી, ત્યારે અમને જણાય છે કે આ આરોપની કોઈ ગંભીર નોંધ લેવાની જરૂર નથી.

હવે જે બાકી રહે છે તે આરોપ નં. ૩ છે જે નીચે મુજબ છે:

"કે તમે માર્ચ ૧૯૫૨ માં રૂ. ૨૪૨–૧–૯ ની રકમ મેળવ્યા પછી, તમારા ક્લાયન્ટ અત્તર સિંહને કોઈ જાણ કર્યા વિના અને તમારી કોઈ ફી પેટે તેમની પાસેથી કોઈ રકમ લેણી હોવાનો દાવો કર્યા વિના અને ત્રણ વર્ષથી વધુ સમય સુધી તેમની સામે ટેક્સેશન માટે બિલ રજૂ કર્યા વિના સદર રકમ રાખી મૂકી હતી".

આ આરોપ હેઠળ વિચારણા માંગી લેતા પ્રશ્નો એ છે કે: (૧) શું શ્રી 'એમ' એ છાપકામ ખર્ચની વણવપરાયેલી સિલક ઉપાડવા અંગે અત્તર સિંહને જાણ કરી હતી, (૨) શું શ્રી 'એમ' એ અત્તર સિંહને જાણ કરી હતી કે કોઈ ફી ચૂકવવાની બાકી છે અને તે સંબંધમાં કોઈ માંગણી કરી હતી, અને (૩) શું શ્રી 'એમ' પોતાના ક્લાયન્ટ સામે ટેક્સેશન માટે બિલ રજૂ કર્યા વિના ફી પેટે રકમ પોતાની પાસે રાખી મૂકવા માટે વાજબી હતા કે કેમ.

સુસંગત તથ્યો યાદ કરવા અને કેટલાક વધુ તથ્યોની ગણતરી કરવી હવે જરૂરી છે. ક્રિમિનલ અપીલ નં. ૧૨/૧૯૫૦ આ કોર્ટમાં તા. ૧૧ મે, ૧૯૫૦ ના

રોજ એજન્ટ શ્રી 'એમ' દ્વારા તારીખ વગરના અને અત્તર સિંહ દ્વારા સહી કરાયેલા તથા તા. ૧૧ મે, ૧૯૫૦ ના રોજ શ્રી 'એમ' દ્વારા સ્વીકારાયેલા વકાલતનામાના આધારે દાખલ કરવામાં આવી હતી. અત્તર સિંહ કહે છે કે જ્યારે તેમણે વકાલતનામા પર સહી કરી ત્યારે તેમાં ખાલી જગ્યાઓ હતી અને સહી કર્યા પછી તેમણે ખાલી જગ્યાઓ વાળું વકાલતનામું સરદાર રઘબીર સિંહને આપ્યું હતું. તેમની જુબાની છે કે સરદાર રઘબીર સિંહ સાથે કેસ નક્કી કરીને અને તેમના હાથમાં નાણાં આપીને, તેઓ પાછળની તારીખે ખરેખર અપીલ દાખલ કરવાનું કામ સરદાર રઘબીર સિંહ પર છોડીને જતા રહ્યા હતા. શ્રી 'એમ', જેમણે ૧૧ મે, ૧૯૫૦ ના રોજ વકાલતનામું સ્વીકાર્યું હતું અને જેમણે તે જ તારીખે સરદાર રઘબીર સિંહ અને શ્રી મદનની સહીઓ સાથે અપીલ મેમોરેન્ડમ કોર્ટમાં દાખલ કર્યું હતું, તેઓ સ્વીકારે છે કે વકાલતનામાની ખાલી જગ્યાઓ તેમણે પોતાના હસ્તાક્ષરમાં ભરી હતી. પરંતુ તેઓ કહે છે કે વકાલતનામું સ્વીકારતી વખતે અને અપીલ દાખલ કરતી વખતે અત્તર સિંહ પણ હાજર હતા અને અત્તર સિંઘે ત્યારે ફી નક્કી કર્યા વિના તેમને રૂ. ૫૦ ની રકમ ચૂકવી હતી. તેઓ આગળ કહે છે કે જ્યારે તેમણે કેસ સ્વીકાર્યો ત્યારે સરદાર રઘબીર સિંહ દ્વારા તેમને સમજાવવામાં આવ્યું હતું કે તેમને વાજબી ફી ચૂકવવામાં આવશે. આ બાબત કોર્ટમાં અપીલ દાખલ કરતી વખતે અને તેમના મતે સંભવતઃ અત્તર સિંહની હાજરીમાં બની હતી. અત્તર સિંહ ઇનકાર કરે છે કે તેઓ અપીલ દાખલ કરતી વખતે હાજર હતા અથવા શ્રી 'એમ' ને રૂ. ૫૦ ચૂકવ્યા હતા અથવા તે સમયે તેઓ શ્રી 'એમ' ને બિલકુલ મળ્યા હતા. તેમની જુબાની જો સ્વીકારવામાં આવે, તો શ્રી 'એમ' ને

ફીની આગળની ચુકવણીની કોઈ અપેક્ષા હોઈ શકે નહીં. લગભગ એક વર્ષ પછી છાપકામ ખર્ચ પેટે રૂ. ૭૫૦ ની ચુકવણી કરવામાં આવી હતી. એ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે કે અત્તર સિંહના બનેવી દ્વારા સરદાર રઘબીર સિંહને આપવામાં આવેલા હાઇકોર્ટના ડેપ્યુટી રજિસ્ટ્રારની તરફેણના ડ્રાફ્ટ દ્વારા સદર રકમ પૂરી પાડવામાં આવી હતી. આ ડ્રાફ્ટ શ્રી 'એમ' ને પહોંચાડવામાં આવ્યો હતો જેમણે તેને હાઇકોર્ટમાં મોકલી આપ્યો હતો. તેના માટે તા. ૧૯ જુલાઈ, ૧૯૫૧ ની રસીદ હાઇકોર્ટ દ્વારા શ્રી 'એમ' ના નામે આપવામાં આવી હતી. પુરાવામાં છે કે ડિસેમ્બર, ૧૯૫૧ માં સુપ્રિમ કોર્ટમાં છાપેલું રેકોર્ડ મળ્યું હતું. તેની જાણ યોગ્ય સમયે સંબંધિત એજન્ટોને સંભવતઃ કરવામાં આવી હતી. શ્રી 'એમ' એ જાન્યુઆરી, ૧૯૫૨ માં છાપકામ ખર્ચની વણવપરાયેલી બાકી રકમ પરત મેળવવા હાઇકોર્ટમાં અરજી કરી અને માર્ચ, ૧૯૫૨ માં રૂ. ૨૪૨−૧−૯ ની રકમ મેળવી હતી. અપીલ મે, ૧૯૫૨ માં સુનાવણી માટે મુકાઈ હતી. અત્તર સિંહની જુબાની છે કે અપીલ સુનાવણી પર આવી રહી હોવાની જાણ થતાં તેઓ બોમ્બેથી દિલ્હી આવ્યા હતા, જ્યાં તેઓ તે સમયે નોકરી કરતા હતા, અને જોયું કે સરદાર રઘબીર સિંહ ચીન ગયા હતા અને અપીલમાં દલીલો કરવા ઉપલબ્ધ ન હતા. તેમની જુબાની છે કે તેમણે સરદાર રઘબીર સિંહના પત્નીને પૂછપરછ કરી જેમણે તેમને શ્રી 'એમ' ને મળવા કહ્યું જે તેમણે કર્યું. તેઓ કહે છે કે તેઓ એવા નિષ્કર્ષ પર આવ્યા કે અપીલમાં દલીલો કરવા માટે આ કોર્ટના એક વકીલ શ્રી ઉમરીગરને રોકવા જોઈએ. ત્યારબાદ શ્રી ઉમરીગરને નક્કી કરવામાં આવ્યા. અપેક્ષા મુજબ મે, ૧૯૫૨ માં અપીલ ખરેખર હાથ પર લેવામાં આવી ન હતી.

સરદાર રઘબીર સિંહ અને શ્રી મદન બંનેની કામગીરી ઓગસ્ટ, ૧૯૫૨ માં અત્તર સિંહની સૂચના હેઠળ શ્રી 'એમ' દ્વારા સમાપ્ત કરવામાં આવી હતી. અપીલ પાછળથી નવેમ્બર, ૧૯૫૨ માં સુનાવણી પર આવી. શ્રી ઉમરીગરે અપીલમાં દલીલો કરી હતી. સ્વીકૃતપણે શ્રી 'એમ' પણ સુનાવણી વખતે હાજર હતા અને શ્રી ઉમરીગરને સૂચનાઓ આપી હતી. અપીલ મંજૂર કરતો અને રેકોર્ડ પરના પુરાવા પર અપીલ કોર્ટ તરીકે સેશન્સ કોર્ટ દ્વારા આગળની સુનાવણી માટે રિમાન્ડ કરતો ચુકાદો તા. ૫ ડિસેમ્બર, ૧૯૫૨ ના રોજ આપવામાં આવ્યો હતો. એવું જણાય છે કે લગભગ બે વર્ષ પછી, એટલે કે તા. ૨૪ નવેમ્બર, ૧૯૫૪ ના રોજ, અત્તર સિંઘે પંજાબ હાઇકોર્ટમાં અરજી કરી કે તેમણે પોતાની અપીલમાં રેકોર્ડના છાપકામ ખર્ચ માટે રૂ. ૭૫૦ ચૂકવ્યા હતા અને સદર રકમમાંથી થોડી સિલક તેમના જમા ખાતે પડી છે અને અરજ કરી કે તે તેમને મોકલી આપવામાં આવે. તેમને પંજાબ હાઇકોર્ટના ડેપ્યુટી રજિસ્ટ્રાર તરફથી તા. ૧૭ ઓક્ટોબર, ૧૯૫૫ નો જવાબ મળ્યો હતો જેમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે રૂ. ૨૪૨–૧–૯ ની વણવપરાયેલી સિલક સુપ્રિમ કોર્ટના તેમના વકીલ શ્રી 'એમ' ને પરત કરવામાં આવી છે અને તેમને આ બાબતે તેમનો સંપર્ક કરવાની સલાહ આપવામાં આવી હતી. આ માહિતીના આધારે જ અત્તર સિંઘે આખરે તા. ૫ ડિસેમ્બર, ૧૯૫૫ ના રોજ ફરિયાદ દાખલ કરી જેના પર હાલની કાર્યવાહી શરૂ કરવામાં આવી હતી.

કેસના આ ભાગ પર અત્તર સિંહનો પુરાવો એકદમ સરળ છે. તેઓ કહે છે કે અપીલ દાખલ થયાના થોડા સમય પછી, એટલે કે જાન્યુઆરી ૧૯૫૧ ની

આસપાસ, તેઓ ત્યાં મેળવેલી ખાનગી નોકરીના સંબંધમાં બોમ્બે ચાલ્યા ગયા હતા અને મે, ૧૯૫૨ માં તેમની અપીલ હાથ પર લેવાની અપેક્ષા હોવાની જાણ થતાં જ તેઓ ફરી દિલ્હી આવ્યા હતા. તેઓ આગળ કહે છે કે મે મહિનામાં અપીલ હાથ પર ન લેવાઈ હોવાથી અને લાંબા વેકેશન પછી જવાની હોવાથી તેઓ મે, ૧૯૫૨ થી દિલ્હી બદલી કરાવીને દિલ્હીમાં જ રહ્યા હતા. તેઓ કહે છે કે તેઓ મે, ૧૯૫૨ થી જ શ્રી 'એમ' ના સીધા સંપર્કમાં આવ્યા હતા અને ત્યાં સુધી તેઓ તેમને મળ્યા ન હતા. તેમની જુબાની એ પણ છે કે શ્રી 'એમ' દ્વારા તેમને ક્યારેય વણવપરાયેલી સિલક ઉપલબ્ધ હોવા વિશે અથવા પોતે તે ઉપાડી લીધી હોવા વિશે જણાવવામાં આવ્યું ન હતું. તેમને એ પણ કહેવામાં આવ્યું ન હતું કે હજી કોઈ ફી ચૂકવવાની બાકી છે. તેઓ એવી છાપ હેઠળ હતા કે શ્રી 'એમ' ને કોઈ વધારાની ફી આપવાની બાકી નથી અને તેમની ફી શરૂઆતમાં જ સરદાર રઘબીર સિંહ દ્વારા ચૂકવી દેવામાં આવી હોવી જોઈએ. આ કોર્ટ દ્વારા તેમની અપીલ બે કે ત્રણ દિવસ સુધી સાંભળવામાં આવી તે સમયે પણ શ્રી 'એમ' દ્વારા તેમની પાસેથી બાકી ફીની ક્યારેય કોઈ માંગણી કરવામાં આવી ન હતી. ૧૯૫૪ ના અંત તરફ, રિમાન્ડના પરિણામે તેમની અપીલની આગળની કાર્યવાહીના કારણે તેમને નાણાંની ખૂબ જરૂર હતી. ત્યારે તેમને લાગ્યું કે તેઓ જમા કરાવેલા છાપકામ ખર્ચમાંથી કોઈપણ વણવપરાયેલી સિલકની ઉપલબ્ધતા વિશે હાઇકોર્ટમાં પૂછપરછ કરી શકે છે અને તે પાછી મેળવીને પોતાની જરૂરિયાતો પૂરી કરી શકે છે. તેમણે તદનુસાર નવેમ્બર, ૧૯૫૪ માં હાઇકોર્ટને પત્ર લખ્યો. તેમણે ઘણા રિમાઇન્ડર્સ મોકલવા પડ્યા. આખરે તેમની પ્રથમ પૂછપરછના લગભગ

એક વર્ષ પછી તેમને હાઇકોર્ટ તરફથી તા. ૧૭ ઓક્ટોબર, ૧૯૫૫ નો જવાબ મળ્યો. અત્તર સિંહના જણાવ્યા મુજબ, વણવપરાયેલી બાકી રકમ વિશે હાઇકોર્ટને પત્ર લખતાં પહેલાં, તેઓ શ્રી 'એમ' પાસે ગયા હતા અને તેમની પાસેથી પૂછપરછ કરી હતી. તેમની સલાહ પર જ તેમણે હાઇકોર્ટને પત્ર લખ્યો હતો. તેમની આગળની જુબાની એવી છે કે જ્યારે તેમને હાઇકોર્ટના ડેપ્યુટી રજિસ્ટ્રારનો તા. ૧૭ ઓક્ટોબર, ૧૯૫૫ નો પત્ર ખરેખર મળ્યો, ત્યારે તેઓ વણવપરાયેલી સિલક વિશે ફરીથી શ્રી 'એમ' ને મળ્યા અને તેમને પૂછ્યું કે શું તેમને રકમ મળી છે, પરંતુ શ્રી 'એમ' એ કોઈપણ નાણાં મળ્યાનો ઇનકાર કર્યો. તેઓ કહે છે કે ત્યારપછી તેમણે હાઇકોર્ટ તરફથી મળેલા જવાબ સાથે તેમની સમક્ષ રજૂઆત કરી અને તે જોઈને શ્રી 'એમ' આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા અને તેમને પછી આવવા કહ્યું. તેઓ જણાવે છે કે જ્યારે તેઓ ફરીથી તેમની પાસે ગયા ત્યારે શ્રી 'એમ' એ તેમને કહ્યું કે તેઓ બે દિવસ પછી નાણાં પરત કરશે, પરંતુ આખરે તેઓ તેમને ટાળતા રહ્યા. આ પછી જ કેટલાક મિત્રોના સૂચન પર, તેમણે આ કોર્ટના રજિસ્ટ્રાર સમક્ષ ફરિયાદ નોંધાવી.

આની સામે, શ્રી 'એમ' નો પુરાવો નીચે મુજબ છે. જ્યારે હાઇકોર્ટમાંથી છાપેલું રેકોર્ડ મળ્યું, અને તેમને તેની જાણ થઈ, ત્યારે તેમણે તા. ૨૧ ડિસેમ્બર, ૧૯૫૧ ના રોજ અત્તર સિંહને એક પત્ર લખીને જાણ કરી કે સુપ્રિમ કોર્ટમાં છાપેલું રેકોર્ડ આવી ગયું છે, આગળનાં પગલાં ભરવાનાં છે અને તેમણે તે માટે તેમને ભંડોળ પૂરું પાડવાનું છે. તેઓ કહે છે કે ત્યારપછી અત્તર સિંહના સંબંધી જાન્યુઆરી, ૧૯૫૨ માં તેમની પાસે આવ્યા અને તેમને છાપકામ ખર્ચની

વણવપરાયેલી સિલક પરત મેળવવા હાઇકોર્ટને પત્ર લખવા કહ્યું. તેઓ સ્વીકારે છે કે તેમણે અત્તર સિંહને ક્યારેય લેખિતમાં જાણ કરી ન હતી કે તેમણે હાઇકોર્ટમાંથી નાણાં ઉપાડી લીધા છે. પરંતુ તેઓ કહે છે કે જ્યારે અત્તર સિંહ મે, ૧૯૫૨ માં તેમની પાસે આવ્યા ત્યારે તેમણે તેમને તે હકીકત મૌખિક રીતે જણાવી હતી. તેઓ જણાવે છે કે અત્તર સિંઘે તે સમયે તેમને તેમની ફી ચૂકવી ન હતી પરંતુ વચન આપ્યું હતું કે તેઓ પછીથી ચૂકવી દેશે. તેઓ એ વાતનો પણ ઇનકાર કરે છે કે અત્તર સિંહ નવેમ્બર, ૧૯૫૪ માં હાઇકોર્ટને પત્ર લખતાં પહેલાં તેમની પાસે આવ્યા હતા અને તેમના કહેવાથી હાઇકોર્ટને પત્રો અને રિમાઇન્ડર્સ લખ્યા હતા. તેઓ એ વાતનો પણ સ્પષ્ટ ઇનકાર કરે છે કે અત્તર સિંઘે હાઇકોર્ટમાંથી મળેલા પત્ર સાથે તેમની સમક્ષ રજૂઆત કરી હતી અને તેમણે ત્યારે બધું જે બન્યું હતું તે તેમને જણાવ્યું હતું.

અમારી સમક્ષ પ્રશ્ન એ છે કે આમાંથી કયું સંસ્કરણ સ્વીકારવું. શું શ્રી 'એમ' દ્વારા અત્તર સિંહને કોઈ જાણ કરવામાં આવી હતી કે તેમણે વણવપરાયેલી બાકી રકમ ઉપાડી લીધી છે અને શું તેમણે તેમની પાસેથી કથિત બાકી ફીની માંગણી કરી હતી? સ્વીકૃતપણે, કોઈ લેખિત જાણ કરવામાં આવી ન હતી અને કોઈ ચોક્કસ લેખિત માંગણી કરવામાં આવી ન હતી. શ્રી 'એમ' પોતાના તરફથી પોતાના ક્લાયન્ટને લખાયેલા એકમાત્ર લખાણ પર આધાર રાખે છે તે તા. ૨૧ ડિસેમ્બર, ૧૯૫૧ નો પત્ર છે. તેઓ તેની એક કથિત નકલ રજૂ કરે છે જે નીચે મુજબ છે:

"એસ. અત્તર સિંહ,

મારફત ગુરુદ્વારા સિસગંજ, દિલ્હી.

માનનીય સાહેબ,

સુપ્રિમ કોર્ટમાં પેન્ડિંગ તમારી અપીલ નં. ૧૨/૧૯૫૦ આગળના પગલાં માટે તૈયાર છે કારણ કે શિમલા હાઇકોર્ટ દ્વારા રેકોર્ડ છાપીને મોકલી આપવામાં આવ્યું છે.

હવે તમારે અપીલની અરજી ડ્રાફ્ટ કરવા, કેસનું સ્ટેટમેન્ટ, નોટિસ બજવણીના સોગંદનામા અને ટાઇપિંગ ચાર્જિસ માટે મને ભંડોળ પૂરું પાડવું પડશે.

રેકોર્ડ ૧૨ ડિસેમ્બર, ૧૯૫૧ ના રોજ સુપ્રિમ કોર્ટમાં પહોંચી ગયો હોવાથી, તમારે આ તારીખ મળ્યાના ૩૦ દિવસની અંદર અરજી દાખલ કરવાની રહેશે.

કૃપા કરીને આને ખૂબ જ તાકીદનું ગણશો, અન્યથા બિન-પેરવીના કારણે અપીલ ફગાવી દેવામાં આવશે."

એ બાબત ધ્યાને આવી શકે છે કે આ પત્રના શબ્દો સ્પષ્ટપણે એવું જણાવતા નથી કે જે માંગવામાં આવી રહ્યું છે તે તેમની પોતાની ફી છે. પત્રના ફકરા ૨ ને એક સામાન્ય માણસ દ્વારા થનારા ખર્ચ કરતાં વધુ કશું ન માંગવા તરીકે સમજી શકાય છે. અત્તર સિંહ જુબાની આપે છે કે તેમને આ પત્ર ક્યારેય

મળ્યો નથી. પુરાવા પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે અત્તર સિંહ તે સમયે દિલ્હીમાં ન હતા અને આ પત્ર તેમને સિસગંજ ગુરુદ્વારા, દિલ્હીના સરનામે મોકલવામાં આવ્યો છે તે આશ્ચર્યજનક છે. આ બાબતે શ્રી 'એમ' ની ઉલટતપાસ કરવામાં આવી છે અને અમારા મતે, તેઓ કોઈ સંતોષકારક ખુલાસો આપી શક્યા નથી. તેઓ કહે છે કે આ સરનામું સરદાર રઘબીર સિંહ દ્વારા આપવામાં આવ્યું હતું. પરંતુ સરદાર રઘબીર સિંહને આ વિશે પૂછવામાં આવ્યું ન હતું. પત્રને સાચો માની લઈએ તો પણ, એ સ્પષ્ટ છે કે તે અત્તર સિંહને મળ્યો ન હોત. દેખીતી રીતે આ પત્રના જવાબમાં કોઈ નાણાં મોકલવામાં આવ્યા નથી, કે કોઈ લેખિત સંદેશાવ્યવહાર મળ્યો નથી. જો પત્ર સાચો હોય, તો યોગ્ય પૂછપરછ કરીને સાચા સરનામે તેમને આગળ કોઈ પત્ર લખવામાં આવ્યો હોવાની અપેક્ષા રાખી શકાય. આ મુશ્કેલીમાંથી બહાર નીકળવા માટે જ શ્રી 'એમ' દ્વારા એવી વાર્તા આગળ ધરવામાં આવી છે કે અત્તર સિંહના એક સંબંધીએ જાન્યુઆરી, ૧૯૫૨ માં તેમનો સંપર્ક કર્યો હતો અને છાપકામ ખર્ચની વણવપરાયેલી બાકી રકમ, જો કોઈ હોય તો, ઉપાડી લેવાની સૂચના આપી હતી. આ કથિત સૂચનાઓ ઉપરોક્ત પત્રના જવાબરૂપે હતી તેવું દર્શાવવા માટે કશું નથી. એ ઓછું આશ્ચર્યજનક નથી કે સદર સંબંધીએ કોઈ નાણાં ખરેખર ઉપલબ્ધ હતા કે મળ્યા હતા કે નહીં તે જાણવાની તસ્દી લીધી હોવાનું જણાતું નથી. પરંતુ આ બાબત પર વધુ લંબાણ કરવાની જરૂર નથી કારણ કે અમે આ કથિત સૂચનાઓ સંબંધિત સમગ્ર પુરાવાની પહેલેથી જ નોંધ લીધી છે અને જોયું છે કે તે કેટલો અસંતોષકારક છે. અમે સ્પષ્ટપણે એવા અભિપ્રાયના છીએ કે સંબંધી દ્વારા સૂચનાઓની વાર્તા સંપૂર્ણપણે

અવિશ્વસનીય છે. તે દૃષ્ટિએ, ૨૧ ડિસેમ્બર, ૧૯૫૧ નો પત્ર સાચો છે કે નહીં તેનો નિર્ણય કર્યા વિના તેને સાચો માની લઈએ તો પણ, એ બાબત વધુ સૂચક છે કે મે, ૧૯૫૨ સુધી એટલે કે જ્યારે અપીલ સુનાવણી માટે તૈયાર થઈ ત્યાં સુધી અત્તર સિંહને તેમના સાચા સરનામે કોઈ આગળના રિમાઇન્ડર્સ મોકલવામાં આવ્યા નથી, જોકે તે સમયગાળા દરમિયાન અત્તર સિંહ દિલ્હીમાં ન હતા. એ પણ આશ્ચર્યજનક છે કે અપીલનો નિકાલ થયા પછી અને ફરિયાદના તબક્કા સુધી પણ, શ્રી 'એમ' એ અત્તર સિંહને ફી માટે કોઈ લેખિત માંગણી કરી ન હતી કે કોઈ બિલ મોકલ્યું ન હતું. અત્તર સિંહ દ્વારા અમારા વિદ્વાન ભાઈ ભગવતી, જે. સમક્ષ દાખલ કરાયેલી ફરિયાદના તા. ૧૬ ડિસેમ્બર, ૧૯૫૫ ના જવાબમાં જ અત્તર સિંહ સામે તેમના વતી કરેલા કામ માટે આશરે રૂ. ૫૫૦ ના તેમના બિલનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. આ બિલ વાસ્તવમાં પાછળથી તા. ૫ માર્ચ, ૧૯૫૬ ના રોજ ભગવતી, જે. સમક્ષ દાખલ કરાયેલા તેમના સોગંદનામા સાથે રજૂ કરવામાં આવ્યું હતું. તે સોગંદનામાના ફકરા ૯ માં તેઓ કહે છે: "એજન્ટ તરીકે મારો રૂ. ૨૪૨–૧–૯ ની રકમ પર લિયન હતો જે મારા રૂ. ૫૪૨–૧૫–૯ ના બિલ (સાથે જોડેલ) પેટે જમા લેવામાં આવી હતી. અત્તર સિંહ પાસેથી હજી પણ મને રૂ. ૨૫૦ મળવાપાત્ર છે". તે બિલ અમારી સમક્ષ પણ શ્રી 'એમ' વતી એક એક્ઝિબિટ (આંક) તરીકે ચિહ્નિત કરવામાં આવ્યું છે. શ્રી 'એમ' નો પુરાવો છે કે જ્યારે તેમણે કામ સ્વીકાર્યું ત્યારે તેમને સમજાવવામાં આવ્યું હતું કે તેમને વાજબી ફી ચૂકવવામાં આવશે પરંતુ તે સમયે કોઈ સમાધાન થયું ન હતું. તેઓ પોતાના પુરાવામાં ખૂબ સ્પષ્ટ નથી કે તેઓ કુલ કેટલી વાજબી ફી મેળવવા

હકદાર હતા. પરંતુ તેમના પુરાવાના નિવેદન પરથી કે અપીલ પૂર્ણ થયા પછી તેમણે પોતાના ક્લાયન્ટને જાણ કરી હતી કે તેમનું બિલ રૂ. ૫૦૦ થશે, એવું માની શકાય કે તેમનો કેસ એવો છે કે તેઓ પ્રદર્શિત કરાયેલા બિલની રકમ મેળવવા હકદાર હતા. જો એમ હોય, તો તેમના ક્લાયન્ટ સામે ટેક્સેશન માટે કોર્ટમાં અરજી કરવામાં તેમને કોઈ મુશ્કેલી ન હોવી જોઈતી હતી. અમને જાણ કરવામાં આવી છે કે કોર્ટના આદેશો હેઠળ ફોજદારી બાબતમાં પણ આવો માર્ગ અપનાવવો પરવાનગીપાત્ર છે. પરંતુ શ્રી 'એમ' સ્વીકારે છે કે તેમના કેસ મુજબ તેમને મોટી અને નોંધપાત્ર રકમ મળવાપાત્ર હોવા છતાં તેમણે આવું કોઈ પગલું ભર્યું ન હતું. જ્યારે તેમને સમજાવવા પૂછવામાં આવ્યું કે તેમણે શા માટે તેમ ન કર્યું, ત્યારે તેમનો જવાબ નીચે મુજબ છે:

"કારણ કે અપીલ રિમાન્ડ કરવામાં આવી હતી અને અહીં સામાન્ય પ્રથા છે કે જ્યારે કેસ પૂરો થાય ત્યારે અસીલો બાકીની રકમ ચૂકવી આપે છે. તેથી અમે આગળ આગ્રહ રાખતા નથી. સામાન્ય રીતે જ્યારે અપીલ કે કોઈ મામલો પૂરો થાય ત્યારે હું બાકી ફી માટે ફરિયાદો કરતો નથી કે દાવો માંડતો નથી અથવા કશું કરતો નથી કારણ કે મોટે ભાગે આ બાબતો ધમાલ ઊભી કરે છે. મેં, આ બાબતમાં, બાકી રકમ માટે દબાણ કર્યું ન હતું".

એ બાબત ધ્યાને આવી શકે છે કે બિલમાં ખિસ્સામાંથી થયેલા ખર્ચની વિગતોનો કુલ સરવાળો રૂ. ૨૨–૧૫–૬ છે, જે રૂ. ૫૦ ની રકમમાંથી રૂ. ૨૭–૦–૬ ની સિલક બાકી રાખે છે, જે રકમ તેમણે પોતે દર્શાવ્યા મુજબ પોતાના

ક્લાયન્ટ પાસેથી મેળવી હતી. તેમના દ્વારા રજૂ કરાયેલું બાકીનું તમામ બિલ કરવામાં આવેલા વિવિધ કામો માટેની ફીનો દાવો છે. જો એ સાચું હોય, જેમ કે તેઓ કહે છે, કે તેમણે ડિસેમ્બર, ૧૯૫૧ માં અત્તર સિંહને ફીની માંગણી કરતો પત્ર મોકલ્યો હતો, તો એ બાબત વધુ આશ્ચર્યજનક છે કે તેમણે અપીલ પેન્ડિંગ હોવા દરમિયાન ક્યારેય કોઈ આગળની લેખિત માંગણી કરી ન હતી અથવા ઓછામાં ઓછું તેના નિકાલ પછી બાકી ફી માટે બિલ મોકલ્યું ન હતું, પછી ભલે તેઓ પાછળથી આ મામલો ટેક્સેશન માટે કોર્ટમાં લઈ જવાનું સલાહભર્યું માનતા હોય કે ન માનતા હોય. આ સ્પીકૃત નિષ્ક્રિયતા એ સંભાવના ઊભી કરે છે કે, ડિસેમ્બર, ૧૯૫૧ પછી પોતાના ક્લાયન્ટ કે તેમના એજન્ટની ચોક્કસ મૌખિક સૂચનાઓ કે જાણ વિના – જેમ કે અમે પહેલેથી જ તારણ કાઢ્યું છે – રૂ. ૨૦૦ થી વધુની નોંધપાત્ર રકમ પરત મેળવ્યા પછી, તેઓ ચતુરાઈપૂર્વક શાંત રહ્યા, ક્લાયન્ટને પોતાને બાકી રકમ મળ્યાની હકીકત જણાવ્યા વિના અને તેમની સામે ફીની માંગણી કર્યા વિના. તેઓ હવે જ રજૂ કરેલા બિલ માટે સદર રકમ પર લિયનનો દાવો કરે છે, અને તે બિલના આધારે રકમ રાખી મૂકવા અને જમા કરી લેવાનું વાજબીપણું દર્શાવે છે.

શ્રી 'એમ' ના વિદ્વાન વકીલ ખૂબ જ ભારપૂર્વક રજૂઆત કરે છે કે અત્તર સિંહનો એ પુરાવો કે શ્રી 'એમ' દ્વારા તેમને વણવપરાયેલી બાકી રકમ મેળવવા વિશે જાણ કરવામાં આવી ન હતી અને તેમની જાણ મુજબ બાકી ફી માટે ક્યારેય કોઈ માંગણી કરવામાં આવી ન હતી તે સંપૂર્ણપણે અસંભવિત હોવાથી નકારી કાઢવો જોઈએ. તેઓ રજૂઆત કરે છે કે શ્રી 'એમ' નો પુરાવો કે તેમણે તેમને

વણવપરાયેલી સિલક પરત મેળવ્યાની હકીકત મૌખિક રીતે જણાવી હતી અને બાકી ફી માટે સતત મૌખિક માંગણીઓ કરી રહ્યા હતા તે સ્વીકારવો જોઈએ. તેઓ સૂચવે છે કે અત્તર સિંહ પોતે જ સંપૂર્ણ જાણકારી હોવા છતાં બાકી ફીનો પ્રશ્ન ઉઠાવવાનું ચતુરાઈપૂર્વક ટાળતા હતા કે શ્રી 'એમ' દ્વારા અમુક રકમ પહેલેથી જ મેળવી લેવામાં આવી હતી અને નિયમિત બિલ પર ઘણી મોટી રકમ લેણી નીકળશે. તેઓ રજૂઆત કરે છે કે જો શ્રી 'એમ' માત્ર રૂ. ૧૦૦ મેળવવાના હતા તેવી વ્યવસ્થાનો અને તેની ચુકવણીની હકીકતનો કોઈ વાજબી પુરાવો ન હોય, તો એ ખૂબ જ અસંભવિત છે કે શ્રી 'એમ' જેવા વ્યવસાયી સજ્જન ફી માટે મૌખિક માંગણી પણ કર્યા વિના અપીલમાં કામ કરતા રહે, સિવાય કે ક્લાયન્ટ દ્વારા તેમને સદર રકમ ઉપાડવા અને વિનિયોજિત કરવાની પરવાનગી આપવામાં આવી હોય. તેઓ ભારપૂર્વક રજૂઆત કરે છે કે કેસના આ ભાગ પર ખુદ અત્તર સિંહનું આચરણ ઘણી શંકાને સ્થાન આપે છે. એ બાબત તરફ ધ્યાન દોરવામાં આવે છે કે ડિસેમ્બર, ૧૯૫૨ માં અપીલનો નિકાલ થઈ ગયો હોવા છતાં, તેઓ લગભગ બે વર્ષ પછી સુધી વણવપરાયેલી સિલક માટે કોઈ પૂછપરછ કરતા નથી. એવી રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે તેમની પાસે એવો કોઈ સંતોષકારક ખુલાસો નથી કે તેમને ત્યારે કેવી રીતે જાણ થઈ કે કોઈ સિલક બાકી છે, જેની ચુકવણી તેઓ હાઇકોર્ટ પાસેથી મેળવી શકે. એવી રજૂઆત કરવામાં આવે છે કે તેમની એ વાત તદ્દન અસંભવિત છે કે ખુદ શ્રી 'એમ' ના કહેવાથી તેમણે સિલક વિશે પૂછપરછ કરતો પત્ર પંજાબ હાઇકોર્ટને લખ્યો હતો. જો કે, આ ટિપ્પણીઓની યોગ્યતાથી અમે પ્રભાવિત થયા નથી. અત્તર સિંહના એ

ખુલાસાને સ્વીકારવામાં અમને કોઈ મુશ્કેલી જણાતી નથી કે રિમાન્ડના પરિણામે પોતાની ફોજદારી અપીલના આગળના સંચાલન માટે જ્યારે તેમને નાણાંની ભારે તંગી પડી ત્યારે જ તેઓ પોતાના માટે ઉપલબ્ધ થઈ શકે તેવી વણવપરાયેલી સિલક, જો કોઈ હોય તો, મેળવવાની સંભાવના વિશે વિચારવા લાગ્યા હતા. એ બની શકે કે વણવપરાયેલી સિલક વિશે પૂછપરછ કરતા પંજાબ હાઇકોર્ટને અત્તર સિંહના પત્રો શ્રી 'એમ' ની સલાહથી લખાયા હોય કે ન પણ લખાયા હોય, પરંતુ હકીકત એ રહે છે કે તેમના દ્વારા આપવામાં આવેલા પર્યાપ્ત કારણસર તેમણે અપીલના નિકાલના બે વર્ષ જેટલા મોડા સમય પછી આ સંબંધમાં પૂછપરછ શરૂ કરી હતી. કેસના આ ભાગ પર ખરેખર મહત્વની બાબત એ છે કે શ્રી 'એમ' પાસે જે પ્રથમ તક હતી ત્યારે તેમણે રિફંડની જાણ કરવા અને ફીની માંગણી કરવા અંગેનો પોતાનો વર્તમાન ચોક્કસ કેસ રજૂ કર્યો ન હતો.

ફરિયાદી અત્તર સિંહની તા. ૫ ડિસેમ્બર, ૧૯૫૫ ની ફરિયાદના ફકરા ૫ માં નીચે મુજબ જણાવવામાં આવ્યું છે:

> "હું છેક સુધી શ્રી 'એમ' પાસેથી પંજાબ હાઇકોર્ટમાંથી સદર વણવપરાયેલી બાકી રકમ પરત મેળવવા વિશે પૂછપરછ કરતો રહ્યો હતો અને તેમણે સતત ઇનકાર કર્યો છે કે તેમને હાઇકોર્ટમાંથી કોઈ નાણાં મળ્યા છે".

તા. ૧૬ ડિસેમ્બર, ૧૯૫૫ ના પોતાના જવાબમાં, શ્રી 'એમ' એ નીચે મુજબ માત્ર ઇનકાર કરવા પૂરતો જ સંતોષ માન્યો છે:

"અરજીના ફકરા ૫ નો ભારપૂર્વક ઇનકાર કરવામાં આવે છે અને તે સ્વીકારવામાં આવતો નથી".

ભગવતી, જે. સમક્ષ દાખલ કરાયેલા તા. ૫ માર્ચ, ૧૯૫૬ ના સોગંદનામાના રૂપમાં પોતાના પછીના નિવેદનમાં પણ, તેઓ માત્ર એટલું જ કહે છે કે "૨૧ ડિસેમ્બર, ૧૯૫૧ ના રોજ તેમણે અત્તર સિંહને અપીલ ચલાવવા માટે નાણાં મોકલવા વિનંતી કરી હતી અને તેમની પરવાનગીથી બાકી રકમના રિફંડ માટે ૧૭ જાન્યુઆરી, ૧૯૫૨ ના રોજ હાઇકોર્ટને પત્ર લખ્યો હતો". તેમણે એવો ખુલાસો કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે કે "તેમની પરવાનગી" થી તેમનો અર્થ "તેમના પેરવીકારની પરવાનગી" એવો હતો. અમે શોધી કાઢ્યું છે કે, પુરાવા અને સંભાવનાઓ પરથી, પેરવીકારની પરવાનગીની વાત વિશ્વસનીય તરીકે સ્વીકારી શકાય તેમ નથી. અત્તર સિંહને પોતાને બાકી રકમ મળી હોવાની સીધી જાણ કરી હોવાની વાત ભગવતી, જે. સમક્ષની ઉલટતપાસમાં પ્રથમ વખત આવે છે, જેમાં તેઓ કહે છે કે તેમણે અપીલની સુનાવણી વખતે તેમને આ અંગે જણાવ્યું હતું. પરંતુ ત્યાં પણ તેઓ કહે છે કે તેમણે તે સમયે વધુ કશું માંગ્યું ન હતું. ત્યાં તેઓ સ્વીકારે છે કે જ્યારે અત્તર સિંઘે તેમને નાણાં પરત કરવા કહ્યું ત્યારે જ તેમણે તેમને કહ્યું હતું કે તેમણે તેમને બાકી નીકળતી રકમ ચૂકવવી જોઈએ. હવે, આ કોર્ટમાં અત્તર સિંહની ઉલટતપાસમાં જ અપીલની સુનાવણી વખતે અત્તર સિંહને હાઇકોર્ટમાંથી વણવપરાયેલી સિલકનું રિફંડ મેળવવા વિશે પોતે જાણ કરી હોવાની અને પોતાને મળવાપાત્ર ફીની માંગણી કરી હોવાની વાત નીચેના પ્રશ્નો અને જવાબોમાં રજૂ કરવામાં આવી છે:

"પ્રશ્ન: વાસ્તવમાં, જ્યારે તમારી અપીલની સુનાવણી થઈ રહી હતી ત્યારે શ્રી 'એમ' એ તમને કહ્યું હતું કે હાઇકોર્ટમાંથી રૂ. ૨૪૨ વસૂલ કરવામાં આવ્યા છે?

જવાબ: તે સત્યથી તદ્દન વેગળું છે.

પ્રશ્ન: તેમણે તમને એ પણ કહ્યું હતું કે તેમની ફી ચૂકવવાની બાકી છે?
જવાબ: ના.

પ્રશ્ન: તમે આ વિશે કશું કહ્યું નહીં કારણ કે તમે જાણતા હતા કે શ્રી 'એમ' ને રૂ. ૨૪૨ કરતાં વધુ ફી મળવાપાત્ર થશે?

જવાબ: એ પ્રશ્ન જ ઉપસ્થિત થતો નથી".

અત્તર સિંહની આગળની ઉલટતપાસ નીચે મુજબ છે:

"પ્રશ્ન: હું તમને કહું છું કે તમે શ્રી 'એમ' ને ૧૭ ઓક્ટોબર, ૧૯૫૫ નો પત્ર બતાવ્યો હોવાની તમારી વાત તદ્દન ઉપજાવી કાઢેલી છે?

જવાબ: ના, તે સાચી છે.

પ્રશ્ન: હું તમને કહું કે શું બન્યું હતું. તમે 'એમ' ને પૂછ્યું હતું, 'એમ' એ તમને કહ્યું હતું (આ મારો કેસ છે) કે તેમણે રૂ. ૨૪૨ મેળવ્યા છે અને જ્યારે તમે કહ્યું કે 'રૂ. ૨૪૨ નું શું' ત્યારે તેમણે કહ્યું કે 'તમારે મારી ફી

ચૂકવવાની છે', જે તેના કરતાં ઘણી વધારે થશે, અને તેથી ત્યાર પછી તમારા બંને વચ્ચે આગળ કોઈ વાતચીત થઈ ન હતી?

જવાબ: ત્યારે શ્રી 'એમ' દ્વારા મારી સાથે કશી વાત કરવામાં આવી ન હતી, કે અત્યાર સુધી પણ કરવામાં આવી નથી".

વણવપરાયેલી સિલક ઉપાડવાની જાણ કરવા અંગે અને અપીલની સુનાવણી વખતે ફીની માંગણી કરવામાં આવી હોવા અંગેનો આ મોડો ઊભો કરાયેલો કેસ સાચો માની શકાય તેમ નથી. ભગવતી, જે. સમક્ષની તેમની કબૂલાત કે અપીલની સુનાવણી વખતે પણ (જેમાં સ્વીકૃતપણે બે કે ત્રણ દિવસ લાગ્યા હતા) તેમણે વધુ કશું માંગ્યું ન હતું તે સાચી તરીકે સ્વીકારવી જોઈએ. જો એમ હોય તો તે બાબત ખૂબ જ સંભવિત બનાવે છે કે શ્રી 'એમ' એ છાપકામ ખર્ચની વણવપરાયેલી સિલકનું રિફંડ મેળવ્યું હોવાની હકીકત વિશે અત્તર સિંહને પ્રથમ જાણ ત્યારે જ થઈ જ્યારે હાઇકોર્ટે તેમને તે અંગે જાણ કરી. તેના પરથી ફલિત થાય છે કે શ્રી 'એમ' દ્વારા અત્તર સિંહ પાસે ફીની પ્રથમ મૌખિક માંગણી ત્યારે થઈ હોઈ શકે જ્યારે તેમની સમક્ષ હાઇકોર્ટના પત્ર સાથે રજૂઆત કરવામાં આવી હતી. ભગવતી, જે. સમક્ષની તપાસમાં તેમણે આ જ બાબત સ્વીકારી હતી.

વધુમાં એ બાબત ધ્યાને આવી શકે છે કે શ્રી 'એમ' પોતાના પુરાવામાં નીચે મુજબ જણાવે છે:

"મને આ નાણાં (વણવપરાયેલી સિલક) મળ્યા પછી મેં તે મારી ફી પેટે વિનિયોજિત કરી લીધા. મારી અને મારા ક્લાયન્ટ વચ્ચે ફીનું કોઈ સમાધાન થયું ન હતું. રઘબીર સિંઘે મને ક્યારેય કહ્યું ન હતું કે મારે માત્ર ૩. ૫૦ કે ૩. ૧૦૦ જ મેળવવા જોઈએ".

આ વિનિયોજન ક્લાયન્ટની સંમતિથી થયું હતું કે કેમ તે અંગે તેમની ઉલટતપાસ કરવામાં આવી હતી, જે નીચેની બાબતો પરથી જણાય છે:

"પ્રશ્ન: મે, ૧૯૫૨ ની વાત કરીએ, જ્યારે તમે કહ્યું કે તમે ક્લાયન્ટને જણાવ્યું કે તમને નાણાં મળ્યા છે, ત્યારે શું તમે તેને કહ્યું હતું કે તમે તે નાણાં વિનિયોજિત કરી લીધા છે?

જવાબ: હા.

પ્રશ્ન: તેથી કોઈપણ લિયનનો કોઈ પ્રશ્ન રહેતો ન હતો. નાણાં ફી પેટે વિનિયોજિત કરી લેવામાં આવ્યા હતા.

જવાબ: તે લિયન હતું કે વિનિયોજન તે બધો અભિપ્રાયનો વિષય છે. તે લિયન હતું. તેથી મેં તે વિનિયોજિત કરી લીધું.

પ્રશ્ન: તમારી પાસે લિયન હતું.

જવાબ: હા.

પ્રશ્ન: તમે ક્લાયન્ટની સંમતિથી વિનિયોજિત કર્યું.

જવાબ: સંમતિ ત્યાં હતી".

પોતાના ખુદના એવા કેસ પર પણ કે રકમ વિનિયોજિત કરવામાં આવી હતી, વિનિયોજન માટે ક્લાયન્ટની સંમતિ અંગે તેમના જવાબો કેટલા અસંતોષકારક છે તે નોંધપાત્ર છે.

આમ, અમારું ચોક્કસ તારણ છે કે શ્રી 'એમ' એ માર્ચ, ૧૯૫૨ માં પંજાબ હાઇકોર્ટમાંથી રૂ. ૨૪૨–૧–૯ ની રકમ મેળવ્યા પછી, પોતાના ક્લાયન્ટ અત્તર સિંહને કોઈ જાણ કર્યા વિના અને તેમની પાસેથી ફી પેટે કોઈ રકમ મળવાપાત્ર હોવાનો દાવો કર્યા વિના કે ટેક્સેશન માટે બિલ રજૂ કર્યા વિના સદર રકમ પોતાની પાસે રાખી મૂકી હતી. તેમને રિફંડ મળ્યાની હકીકત અત્તર સિંહને પ્રથમ વખત પંજાબ હાઇકોર્ટના પત્ર દ્વારા જ ખબર પડી અને જ્યારે અત્તર સિંઘે તે પત્ર સાથે તેમની સમક્ષ રજૂઆત કરી ત્યારે જ શ્રી 'એમ' એ અત્તર સિંહ સાથે ફીની ચુકવણીનો પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો. તે પહેલાં તેમણે પોતાના ક્લાયન્ટે પૂછપરછ કરતાં આવા કોઈ નાણાં મળ્યાનો ઇનકાર કર્યો હતો અને ફી માટે કોઈ માંગણી કરી ન હતી. વાસ્તવમાં તેમણે નાણાં મળતાં જ ફીની માંગણી કર્યા વગર કે ટેક્સેશન માટે બિલ રજૂ કર્યા વગર અને ક્લાયન્ટની જાણ અને સંમતિ વિના તે રકમ પોતાના લેણાં પેટે વિનિયોજિત કરી લીધી હતી.

ત્યારબાદ વિચારણા માટે જે પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે તે એ છે કે શું આ તથ્યો પરથી શ્રી 'એમ' વ્યાવસાયિક ગેરવર્તણૂક માટે દોષિત છે કે કેમ. અમારી સમક્ષ એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે જો કેસના હેતુ માટે એમ માની લેવામાં

આવે કે શરૂઆતમાં ફી નક્કી કરવામાં આવી ન હતી, તો એજન્ટ પોતાના હાથમાં આવતા પોતાના ક્લાયન્ટના નાણાં પર પોતાને મળવાપાત્ર વાજબી ફી માટે લિયન ધરાવે છે. એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે આ કેસમાં શ્રી 'એમ' એ તે લિયનનો ઉપયોગ કરવા અને કાયદેસર રીતે પોતાના હાથમાં આવેલી રકમને પોતાની વાજબી ફી પેટે જમા કરવા સિવાય બીજું કશું કર્યું નથી અને કેસના અંતે ક્લાયન્ટની સદ્‌ભાવના પર આગળની ફીનું સમાધાન છોડી દીધું હતું. એવી રજૂઆત કરવામાં આવી છે કે આ દૃષ્ટિએ તેમનું કૃત્ય શુદ્ધ દાનતપૂર્વકનું છે. એ બાબત તરફ ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું છે કે, ભલે આવું વર્તન સુપ્રિમ કોર્ટ વ્યાવસાયિક ધોરણો સાથે સુસંગત ન હોય, પરંતુ તેને વ્યાવસાયિક ગેરવર્તણૂક સમાન ગણી શકાય નહીં. એવી દલીલ કરવામાં આવી છે કે એવું દરેક વર્તન જેને ગેરવાજબી કે અયોગ્ય ગણી શકાય તે વ્યાવસાયિક ગેરવર્તણૂક બનતું નથી જો વાસ્તવમાં એજન્ટ કે વકીલ પ્રામાણિકપણે માનતા હોય કે તેમણે અપનાવેલો માર્ગ વાજબી હતો જ્યાં સુધી આવા માર્ગ પર સક્ષમ સત્તાવાળા દ્વારા ઘડાયેલા કોઈપણ હકારાત્મક નિયમો દ્વારા સ્પષ્ટ પ્રતિબંધ ન મૂકાયો હોય.

અમે આ દલીલ સ્વીકારવા અસમર્થ છીએ. જેમ કે આ કોર્ટ દ્વારા ભારતની સુપ્રિમ કોર્ટના વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી 'જી' ની બાબતમાં ઠેરવવામાં આવ્યું છે:

> "કોર્ટ, વ્યાવસાયિક ગેરવર્તણૂકના કેસોનો નિકાલ કરતી વખતે સામાન્ય કાનૂની અધિકારો સાથે સંબંધ ધરાવતી નથી, પરંતુ વ્યક્તિઓના એક વિશિષ્ટ વિશેષાધિકાર પ્રાપ્ત વર્ગ પાસેથી અપેક્ષિત અને તેમને લાગુ પડતા

વ્યાવસાયિક આચારના વિશિષ્ટ અને કડક નિયમો સાથે સંબંધ ધરાવે છે, જેઓ તેમની વિશેષાધિકાર પ્રાપ્ત સ્થિતિના કારણે અમુક ગેરલાયકાતોને આધીન છે જે અન્ય વ્યક્તિઓને લાગુ પડતી નથી અને બિન–વ્યાવસાયિક ક્ષમતામાં ખુદ તેમને પણ લાગુ પડતી નથી..."

"તે (એક કાનૂની વ્યવસાયી) પોતાનું વર્તન તે ઉચ્ચ અને પ્રતિષ્ઠિત વ્યવસાયને શોભે તે રીતે રાખવા બંધાયેલા છે જેના વિશેષાધિકારોમાં તેમને પ્રવેશ આપવામાં આવ્યો છે; અને જો તેઓ તે ઉચ્ચ ધોરણોથી વિચલિત થાય છે જે વ્યવસાયે પોતાના માટે નક્કી કર્યા છે અને વ્યાવસાયિક બાબતોમાં તેમની પાસેથી માંગ કરે છે, તો તેઓ શિસ્તવિષયક પગલાંને પાત્ર બને છે."

અમને એવું જણાય છે કે અમારા દ્વારા મળેલા તથ્યો પર અમે જે પરિસ્થિતિનો સામનો કરી રહ્યા છીએ તેને નિયંત્રિત કરતા કોઈ ચોક્કસ નિયમો ન હોવાની હકીકત એ ઓછું કડક ધોરણ સ્વીકારવાનું કોઈ કારણ નથી. જો કંઈપણ હોય તો, નિયમોની ગેરહાજરી આ કોર્ટ સાથે જોડાયેલા વ્યવસાયના સભ્યોની જવાબદારીમાં વધારો કરે છે કે આવી પરિસ્થિતિઓમાં તેમણે કેવી રીતે વર્તવું જોઈએ, તે ખૂબ જ ઉચ્ચ વિશેષાધિકારને ધ્યાનમાં રાખીને જે આ કોર્ટના એડવોકેટ હવે કાયદા હેઠળ ભારતમાં તમામ કોર્ટોમાં પ્રેક્ટિસ કરવા માટે હકદાર તરીકે ભોગવે છે.

અમે સભાન છીએ કે આ કેસમાં સુસંગત તથ્યો બન્યા તે સમયે શ્રી 'એમ' માત્ર એક એજન્ટ હતા. પરંતુ જે સમયે તેમની સમક્ષ વણવપરાયેલી સિંલક મળ્યાની જાણ કરતો પ જાબ હાઇકોર્ટનો પત્ર રજૂ કરવામાં આવ્યો, તે સમયે તેઓ પહેલેથી જ એડવોકેટ ઓન રેકોર્ડ બની ચૂક્યા હતા અને અમારે સુધારેલા સુપ્રિમ કોર્ટ રુલ્સના ઓર્ડર ૪ ના રુલ ૩૦ ના સંદર્ભમાં આ કેસનો નિકાલ કરવાનો છે. તે નિયમ કહે છે "જ્યાં... કોર્ટનો એવો અભિપ્રાય હોય કે કોઈ એડવોકેટ ગેરવર્તણૂક માટે અથવા એડવોકેટને અણછાજતા વર્તન માટે દોષિત ઠર્યા છે, તો કોર્ટ તેમાં પૂરી પાડ્યા મુજબ શિસ્તવિષયક પગલાં લઈ શકે છે". સુધારા પહેલાંના સુપ્રિમ કોર્ટ રુલ્સના ઓર્ડર ૪ ના નિયમ ૩૧ અને ૩૨ હેઠળ પણ, જ્યાં સુધી અમે જે પ્રકારની બાબત સાથે કામ કરી રહ્યા છીએ ત્યાં સુધી પરિસ્થિતિ સમાન રહેશે. એ સાચું છે કે જૂના નિયમોના નિયમ ૩૨ હેઠળ જે એજન્ટો સામે શિસ્તવિષયક પગલાંનો સંદર્ભ આપે છે, તેમાં "એડવોકેટને અણછાજતું વર્તન" વાક્યપ્રયોગ જોવા મળતો નથી. પરંતુ તે કદાચ એટલા માટે જ છે કારણ કે અમુક બાબતોમાં ક્લાયન્ટના સંબંધમાં એજન્ટની સ્થિતિ એડવોકેટ કરતાં ભિન્ન હોઈ શકે છે. પરંતુ અમારી પાસે એવું માનવાનું કોઈ કારણ નથી કે અમે જે બાબત સાથે સંકળાયેલા છીએ તેના સંદર્ભમાં એજન્ટને અથવા હાલના 'એડવોકેટ ઓન રેકોર્ડ' ને લાગુ પડતું ધોરણ કોઈપણ રીતે અલગ છે.

અમારા મનમાં કોઈ શંકા નથી કે વ્યવસાયના ઉચ્ચ ધોરણો એવી માંગ કરે છે કે જ્યારે ક્લાયન્ટના નાણાં એજન્ટ અથવા એડવોકેટના કબજામાં આવે છે, ખાસ નિર્ધારિત ફી સિવાય, ત્યારે તેમણે સદર નાણાંના સંદર્ભમાં પોતાને

ક્લાયન્ટ માટે ટ્રસ્ટીની સ્થિતિમાં ગણવા જોઈએ. ભલે તેમનો આવા નાણાં પર લિયન હોય, પરંતુ પોતાના ક્લાયન્ટની સ્પષ્ટ કે ગર્ભિત સંમતિ વિના અથવા કોર્ટના આદેશ વિના પોતાની ફી પેટે તે રકમ રાખી મૂકવી, એટલે કે જમા કરી લેવી અયોગ્ય ગણાશે. એ બની શકે કે અમુક સંજોગોમાં તેઓ લિયન વાપરવા હકદાર હોય, પરંતુ તેમણે પોતાના હાથમાં નાણાં આવ્યા હોવાની હકીકત અને તેમનો હિસાબ ચૂકતે ન થાય ત્યાં સુધી તેના પર પોતાના લિયનનો ઉપયોગ કરવા અંગે વ્યાજબી જાણ કરવી જરૂરી છે. જો ફીનું અગાઉથી કોઈ સમાધાન ન થયું હોય તો તેઓ પોતાને કેટલી વાજબી ફી મળવાપાત્ર છે તે અંગે પોતાના જ કેસમાં પોતે ન્યાયાધીશ બની શકે નહીં.

પોતાના હાથમાં રહેલા ક્લાયન્ટના નાણાંના સંદર્ભમાં ટ્રસ્ટીશીપની આ સ્થિતિ વધુ મોટી બને છે જ્યાં તે નાણાં કોઈ ચોક્કસ હેતુ માટે આપવામાં આવેલી રકમની વણવપરાયેલી સિલક દર્શાવતા હોય, જેમ કે આ કેસમાં છાપકામ ખર્ચની ચુકવણી માટે. આવી કોઈપણ વણવપરાયેલી બાકી રકમ પર, એ સુસ્થાપિત છે કે, સામાન્ય કાયદા હેઠળ કે કાયદાકીય જોગવાઈ દ્વારા તેમનો કોઈ લિયન નથી. (જુઓ કોર્ડરીઝ લો રિલેટિંગ ટુ સોલિસિટર, ૪થી આવૃત્તિ, પૃષ્ઠ ૪૫૬ અને હેલ્સબરીઝ લોઝ ઓફ ઇંગ્લેન્ડ, બીજી આવૃત્તિ, વોલ્યુમ ૩૧, પૃષ્ઠ ૨૩૯, પેરા ૨૬૫). આ કેસમાં અમને જણાય છે કે અપીલનો નિકાલ થયા પછી પણ ક્લાયન્ટને કોઈ જાણ કર્યા વિના અને તેમને પોતાની ફી માટે બિલ મોકલ્યા વિના કે ટેક્સેશન માટે અરજી કર્યા વિના શ્રી 'એમ' દ્વારા નાણાં રાખી મૂકવા અને જમા કરી લેવા એ વ્યાવસાયિક ગેરવર્તણૂક બને છે. આ બાબત

અત્તર સિંહના પુરાવા પરથી સામે આવતા તથ્યો દ્વારા વધુ ગંભીર બને છે, જેમના વિશે શ્રી 'એમ' સ્વીકારે છે કે તેમને તેમની સામે કોઈ અદાવત નથી, અને કેસના આ ભાગ પર જેમનો પુરાવો ન સ્વીકારવાનું અમને કોઈ કારણ જણાતું નથી. તે પુરાવો દર્શાવે છે કે જ્યારે ૧૯૫૪ માં અત્તર સિંઘે શ્રી 'એમ' ને પૂછપરછ કરી ત્યારે તેમણે વણવપરાયેલી સિલક વિશે અજ્ઞાનતા દર્શાવી હતી અને જ્યારે પંજાબ હાઇકોર્ટ તરફથી મળેલા પત્ર સાથે તેમની સમક્ષ રજૂઆત કરવામાં આવી ત્યારે તેમણે રકમ મળ્યાનું સ્વીકાર્યું અને ફી માંગી પરંતુ નિષ્પક્ષપણે અને સ્પષ્ટપણે તેનો સામનો કર્યા વિના પરિસ્થિતિ ટાળી દીધી.

શ્રી 'એમ' ૧૯૪૯ માં એજન્ટ તરીકે નોંધાયા હોવાનું જણાય છે અને તેઓ કહે છે કે જ્યારે શ્રી મદન અને સરદાર રઘબીર સિંહના કહેવાથી તેમણે મે, ૧૯૫૦ માં આ કેસ સ્વીકાર્યો ત્યારે એજન્ટ તરીકે તેમનો આ ત્રીજો કે ચોથો કેસ હતો. નિઃશંકપણે એવા કેસો હોઈ શકે છે કે જ્યાં કોઈ કપટી ક્લાયન્ટ કાનૂની વ્યવસાયમાં નવા પ્રવેશેલા વ્યક્તિનો લાભ ઉઠાવે અને તેનું શોષણ કરે. પરંતુ અમને સંતોષ છે કે આવો આ કેસ નથી.

અમે સ્પષ્ટપણે એવા અભિપ્રાયના છીએ કે શ્રી 'એમ' વ્યાવસાયિક ગેરવર્તણૂક માટે દોષિત છે. અમે નિર્દેશ આપીએ છીએ કે તેમને બે વર્ષના સમયગાળા માટે વકીલાત કરવાથી સસ્પેન્ડ કરવામાં આવે.

તે મુજબ હુકમ કરવામાં આવે છે.

This judgment has been translated using an AI-assisted translation tool.

==========

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઇ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==========